

Іван Монолатій
Почесний громадянин Коломиї

КОЛОМИЄЗНАВЧИЙ ЛЕКТОРІЙ

ЗШИТОК 1

*З найдавніших часів
до початку XIX сторіччя*

Галицько-Українська Накладня
ім. Якова Оренштайна
2019

ББК 66.5 (4УКР) «Коломия»

М 77

У першому зшитку науково-просвітницького проекту «Коломиезнавчий лекторій» почесного громадянина Коломиї Івана Монолатія представлені міні-лекції з історії та повсякдення цього міста з найдавніших часів до початку XIX сторіччя.

Для істориків, краєзнавців, учнів та студентів, усіх, хто цікавиться історією рідного краю.

Рецензенти:

Михайло Арсак, заслужений працівник культури України, почесний краєзнавець України, директор музею історії міста Коломиї;

Юрій Плекан, кандидат історичних наук, доцент, директор Коломийського інституту Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника

Монолатій І. *Коломиезнавчий лекторій*. Зшиток 1: З найдавніших часів до початку XIX сторіччя. Галицько-Українська Накладня ім. Якова Оренштайна, 2019. 136 с.

ISBN 978-966-668-485-4

© Іван Монолатій, 2019

© Лілея-НВ, 2019

ЗМІСТ

Походження Коломиї	5
«Соляна квадрига»: перші не-місцеві у Коломиї	12
Коломийська хронологічна легенда.....	19
Звідки пішла була Коломия і що вона означає	26
Як Коломия містом стала	36
Від одягу до кераміки і ліків: про «коломийське» середньовічне ремесло і податки.....	46
Як Коломию люстрували: перші офіційні містяни, їхні заняття й повинності	55
Як львів'яни стали коломийцями: початки єврейської громади	65
Як Коломия стала епіцентром великої політики	76
Побут має значення: одяг, харч і заняття коломийців.....	84
Перші храми християнської Коломиї.....	91
Про «коломийців» парохії святого архистратига Михаїла	99
Як у Коломиї тричі «переписували душі»	107
Тютюн, сіль, штемпель і школа: Коломия в перші роки австрійського врядування.....	115
Коломия = Торговиця: від Захер-Мазоха до Іваничука	124

ПОХОДЖЕННЯ КОЛОМІЇ

Проблема походження Коломиї – така ж стара, як і саме наше місто. Питання про те, звідки взялася Коломия, завжди цікавило наших предків, і вже найдавніші сліди людини на території сучасного міста та його околиць містять у собі перші спроби відповісти на це питання. Класичний зразок розв’язання проблеми слід шукати у водних артеріях, на берегах котрих поставали давні людські поселення. Стрижнем праісторії Коломиї завжди була ріка, річка чи потік – вода, – яка єднала майбутнє місто зі світом.

Сьогодні науковці не знають достеменно, коли саме перші люди з’явилися на теренах сучасної Коломиї. Відповідь на це дає археологія. Про неї найвідоміший український археолог ХХ ст. **Ярослав Пастернак** писав так: *«археологія – самостійна наука в групі історичних наук, з власними із землі здобутими матеріялами [...] В часовому порядку досліджуваних епох [...] вона займає перше, початкове місце».*

Тож у питанні походження Коломиї першість завжди належатиме археологам і краєзнавцям. Зокрема дописувачі «Енциклопедії Коломийщини» (1996) стверджували, що «*На території Коломийщини археологічні знахідки (наконечники стріл, шкребачки, рубила, бронзові, золоті прикраси тощо) траплялися ще з кін. 18 ст. під час земляних робіт. А з поч. 19 ст. почалося поступове вивчення археологічних пам'яток на Коломийщині. Відтоді археологічні розкопки проводили, як краєзнавці-аматори, так і вчені професіонали. [...] Археологічні пам'ятки протягом 19–20 ст. виявляли і місцеві краєзнавці, а також селяни й містяни Коломийщини під час прокладання доріг, копання криниць, фундаментів (залишки домініканського костелу з 15–16 ст., котрі виявили 1875 р. під час копання фундаменту для міської ратуші). А взагалі протягом 19–20 ст. на теренах теперішньої Коломийщини виявлено, розкопано, обстежено майже 100 поселень, 35 курганів-могильників, 8 городищ, знайдено 4 скарби».*

Однією з перших зафіксованих пам'яток праісторії нашого міста є бронзовий ніж вигнутої форми, який знайшли під час будівельних робіт у Коломиї 1932-го, про що згадував **Володимир Кобринський**. А це могло б підтвердити версію про існування поселення на території міста в епоху бронзи (III – I тис. до н. е.).

Наш сучасник **Богдан Томенчук**, котрий займався археологічними розкопками у самій Коломиї, вважає, що на території сучасного міста люди

почали селитися в період раннього заліза. А вже в 1970 р. у північній частині Коломиї, на правому березі річки Коломийки, в урочищі «Косачів» виявили поселення VII–V ст. до н. е. А далі – залишки поселень ранніх слов'ян, які виявив цей археолог 1977-го у південній стороні подвір'я ЗОШ № 1 ім. В. Стефаніка. Їх він ідентифікував як культуру пражського типу (VI–VII ст.) та епохи пізнього середньовіччя (XV–XVII ст.), адже культурному шарі (100 см) виявив кераміку, обпалене каміння, кістки тварин. Той самий вчений, на підставі археологічних розкопок 1977-го встановив, що давньоруське поселення епохи Київської Русі і Галицько-Волинської держави (X–XI, XII–XIV ст.) містилося на підвищеному березі річки Чорний потік, в урочищі «Старий двір». Відтак укріплений центр давньоруської Коломиї, ймовірно, знаходився на території сучасного подвір'я греко-католицького храму св. архистратига Михаїла.

Однак ще задовго до того, як Коломия стала відома завдяки своєму вигідному розташуванню як осердя торгівлі сіллю, її сучасна територія перебувала в орбіті велетенських утворень свого часу, зокрема Римської імперії. У 1860-х роках невідомий досі автор так розмірковував: *«Місто Коломия є дуже давнє. Історію найліпше підтверджують джерела. Кому вони відомі, той знає, що в дуже давніх часах існувала Коломия. Одні історики виводять назву Коломия від*

римського “*Colonia*” і стверджують, що Коломия була обозом римським великого ланцюга славного Троянового валу».

Про контакти давнього населення нашого регіону з *Rex Romana* – римським світом – свідчить й знахідка поч. XIX ст. Так, під час будівництва дороги до с. Велика Кам'янка, в Коломиї у 1826 р. виявили могилу з урною, в якій знаходилися рештки кремації та залізні предмети римської доби. А у XX ст. – при очисних роботах в каналі по вул. Мнихівка (тепер – вул. О. Довбуша) у 1940 р. викопали римську монету із зображенням погруддя римської цісареві Фаустини Августі, яка датується 70 р. н. е. Ймовірно, римські впливи ще чекають дослідника історії нашого міста, адже фактом залишається те, що свого часу Степан Гаврилук бачив у Парижі мапу Європи 1637 р., де наше місто фігурувало як «Колонія».

А що у пізньоримський час на Прикарпатті проходив стабільний розвиток населення, котре створило культуру карпатських курганів, на сучасній Коломийщині археолог Ліана Вакуленко виявила численні пам'ятки цієї культури (поблизу Пилипів, у Печеніжині, Грушеві, Ганеві, Дебеславцях, Воскресінцях, Королівці, Шепарівцях та інших). Ще у липні 1991 р. поблизу с. Товмачик працювала спільна археологічна експедиція інституту археології АН УРСР та новоствореного Музею історії

міста Коломиї. Археологічні розкопки проводилися на могильнику датованому IV ст. н. е. Цей найбільший серед відомих могильників, що налічував понад 100 курганів, розташованих у лісі, на східній околиці села, відкрили 1989-го. В польовому сезоні 1990 р. тут розкопали один курган, в котрому виявили римську амфору, датовану кін. IV ст. н. е. та уламки керамічного посуду, виготовленого на гончарному крузі.

Археологічні знахідки Л. Вакуленко підтвердили торгівельні зв'язки племен культури карпатських курганів з містами-державами Північного Причорномор'я і подунайськими римськими провінціями. А от торговельні шляхи на територію сучасного Прикарпаття йшли водними артеріями Дністра і Пруту, а також карпатськими перевалами. Предметами римського імпорту були скляні вироби, прикраси, вина і олія, а також римські монети, які виконували функцію грошей при торгівлі варварських племен з Римом. На вироби античного світу племена культури карпатських курганів обмінювали худобу, шкіру, вовну, хутра. Однак чи не найдавнішим предметом обміну та торгівлі була с і л ь, якою Прикарпаття – один з давніх солевидобувних районів Європи – могло похвалитися починаючи від епохи енеоліту (мідного віку), тобто з 8000 – 5000 рр. до н. е.

Позаяк соленосні пласти залягали на всій території, зайнятій населенням культури карпатських курганів, осередки соледобування зосереджувалися не тільки в околицях Долини чи Калуша, а й Коломиї. Прикладом цього є й розкопки Л. Вакуленко поселення IV ст. поблизу с. Воскресінці, під час яких вона виявила соляне джерело в урочищі «Росолище». Більше того – доказом того, що сіль була експортним товаром постійний збут якого складав основний кістяк торгівельних операцій у населення Східних Карпат в пізньоримський час, може служити той факт, що саме в населених пунктах соледобувних районів навколо Коломиї, Долини, Тисмениці, Калуша, Галича зосереджується більшість знахідок римських монет.

Саме виробництво солі було основним заняттям давнього населення Українських Карпат, ще й тих теренів, що їх нині ототожнюємо з Коломиєю і Коломиїщиною. Саме сіль стала головним експортним товаром з пізньоримського часу і до XVIII ст., а той факт, що Коломия, починаючи, щонайменше з XIII ст., була одним з адміністративним центрів соледобування та соляної торгівлі, призвів до того, що перша літописна згадка про неї стосується «коломиїської солі», а також того факту, що торгівців сіллю у східній частині нашої держави довгий час називали «коломиїцями». Тож генеза Коломиї як

осередку людського життя назавжди пов'язана із сіллю та боротьбою за неї.

Пояснення термінів:

Археологія – наука, що вивчає історичний розвиток суспільства на основі матеріальних залишків життя та діяльності людей – речових археологічних пам'яток від кам'яної доби до середньовіччя. Археологія тісно пов'язана з етнографією, антропологією, лінгвістикою, історичною географією тощо.

Залізна доба – період ранньої історії людства, який визначається розвитком металургії і використанням залізних виробів (ножі, сокири, посуд, зброя, прикраси). Тривав приблизно від 1200 р. до н. е. до 340 р. н. е.

Культура карпатських курганів – археологічна культура кінця II – початку V ст. н. е. Пам'ятки культури поширені в передгірських областях Східних Карпат по верхніх течіях Дністра, Сірета і Прута.

Рекомендоване читання:

Ліана Вакуленко, Леонід Мельник, Олег Приходнюк, *Археологічні розкопки і пам'ятки на Коломийщині*, [у:] *Енциклопедія Коломийщини. Зш. 1, літ. А. Коломия: Вік, 1996. С. 23–25.*

Ліана Вакуленко, *Українські Карпати в пізньоримський час (етнокультурні та соціально-економічні процеси)*, Київ: Інститут археології НАН України, 2010.

Іван Монолатій. *Коломиєзнавство. Нариси з історії Коломиї*. Вид. друге. Коломия: Вік, 2016. С. 29–43.

”СОЛЯНА” КВАДРИГА: ПЕРШІ НЕ-МІСЦЕВІ У КОЛОМІЇ

Як відомо, перша літописна згадка про Коломию 1241-го стосується «коломийської солі» («А коломийську сіль залишіть для мене» (тут і далі в цитатах курсивом – переклад з давньоруської Л. Махновця).

Свого часу найвідоміший історик Русь-України Михайло Грушевський зауважив: «Пізніша столиця Покуття тільки побіжно згадується в Галицькій літописі. Вона фігурує тут як місце солі і се значінне задержала потім для України протягом цілого ряду століть, аж до XIX в[іку]. Доходи з сольного мита (“коломийська соль”) уже в XIII в. робили її (Русь-Україну. – І. М.) одною з визначних держав».

Але ж знаємо й те, що у Коломиї ніколи сіль не видобували, а от соляні промисли у Коломийській волості були відомі з XIII ст. і мали приносити князівській скарбниці чималі прибутки. Адже саме до

Коломиї зволили видобуту в її околицях сіль. А найближчі від міста соляні джерела були у селі Дебеславці (яке у 1419 р. називалося Доброславці), що за 15 км. від теперішнього міста. Тож до тогочасного поселення, котре нині знаємо як *Коломию*, яка стояла на березі Прута, сіль лише звозили і транспортували далі – до інших земель тогочасної Русі і за її межі. А що сіль у той час (і, почасти, нині) була таким собі «дефіцитним ресурсом» за який були й суперечки і боротьба, зрозумілою є пильна увага найімовірніше тисяцького Данила Романовича – Дем'яна до подій, які відбулися довкола влітку – восени 1241 р. Саме цим подіям завдячуємо першу задокументовану згадку про наше місто та суперництво за нього («... великі князі держать сю Коломию, щоб роздавати [сіль] оружникам»).

Позаяк літопис не згадує жодних, власне, «коломиїських» людей, а лише, сказати б, фігурантів суперечки з-поза самої Коломиї, найпершим і важливим буде факт, що «держателями» земель Коломиїської волості були чернігівські бояри, якими й були тими літописними «великими князями». А що Данило з 1238 р. був верховним володарем Галицько-Волинського князівства, чернігівська знать у 1240-1241 рр. ще легально знаходилася у його володіннях. Відтак бажання «місцевих» володіти землями, територіально їм близькими, було визначальним у поведінці бояр галицьких.

Саме «невірність» князеві одного з них – **Доброслава Суддича** (Судиславого сина, «розсудливого», «того, котрий славить добро») – й стала причиною його ув'язнення і ймовірної страти у тому ж таки 1241 р. Він був «попів онук», волинським вельможею, який «укняжився був і грабував усю землю, а ввійшовши в [город] Бакоту, все пониззя забрав без княжого повеління». Адже князь, за посередництвом волинського боярина, свого стольника **Якова Марковича**, звертаючися до бояр, застерігав Доброслава: «Князь ваш я єсть, [а] ви повеління могого не сповняєте і землю грабуєте. Чернігівських бояр я не велів тобі, Доброславе, приймати, а дати волості галицьким. А коломийську сіль залишіть для мене». Зустріч ця, Якова Марковича і Доброслава Суддича відбулася у Бакоті – у нині затопленому селі Бакота на Хмельниччині (а не, як вважалося досі, у Коломії). Щоправда, Доброслав Суддич, вказуючи на «двох беззаконників, із роду смердів» – **Лазаря Домажирця** та **Івора Молибожича** (Молибогича), зверхньо заявив: «Я дав їм обом Коломию». Цікавий факт: при зустрічі з Доброславом два згадані смерди «поклонилися йому до землі», не дивлячись на те, що обоє походить з галицьких боярських родів. Не допомогли зауваження Якова Марковича («Сі ж обидва не достойні навіть Вотнин держати»), який натякав, що ані Домажирець, ані Молибожич не мають необхідного досвіду для утримання не те, що Коломії,

а й Вотнина – як тоді літопис називав сучасну Оти-
нію. *«Яків же, приїхавши, усе це розповів князю Данило-
ві. І Данило уболівав і молився богові за отчину свою, що
нечестивим сим [вдається] держати і володіти нею».*

Суперечка закінчилася приїздом Доброслава
разом з галицьким князем Григорієм Василькови-
чем до князя. Це відбулося восени або взимку 1241 р.:
*«Доброслав їхав у одній сорочці, гордовито, навіть на
землю не дивлячись...»* через що, *«І Данило та Василько
(брат князя Данила. – І. М.), бачачи погорду його, спо-
внились до нього ще більшою ворожнечею».* Літописець
повідомляє про взаємні обмовляння Доброслава
і Григорія, а тому князь *«вислухавши речі їх, [поба-
чив], що вони повні є облуди і не хочять під його волею
ходити, а волость його [ладні] іншому передати».*

Фінал цієї історії загалом відомий, однак вже
вона сама показує складність функціонування того
населеного пункту, який нині звемо Коломиєю,
у хитросплетіннях князівських і боярських ігор за
володіння соляним промислом в Коломийській
волості як суттєвого джерела утримання княжих
дружинників. Не випадково український історик
XX ст. **Дмитро Дорошенко** вважав, що галицькі
бояри засвоювали право роздавати землі, і Дани-
лові з Васильком доводилося боротися з ними, на-
віть *«за право роздачі виробки солі у Коломиї сво-
їм дружинникам».* Поведінка ж найголовнішого
персонажа літописної оповіді – *«попівського*

онука» Доброслава Суддича, – на думку сучасного історика-медієвіста **Мирослава Волощука**, була «провокативною, зверхньою і викличною», адже, вочевидь, він володів більшою частиною тогочасної Галицької землі.

Отож в історії нашого міста маємо, таку собі, «соляну» квадригу, четвірку не-місцевих, котрі мали безпосереднє відношення до літописної доби Коломиї.

Найперший з них, галицький боярин **Доброслав Суддич**, окрім зверхньої поведінки і суперництва з князем Данилом, мав ще й сякий-такий управлінський досвід. Точно не відомий вік Доброслава (нар. між 1171–1208 рр. – пом. не раніше 1241 р.), але він точно був найстаршим з нашої квадриги.

Яків Маркович, як посадова особа князя, був радше «ретранслятором» князівської волі, а тому був учасником суперечки з Доброславом як перемовник не зі своєї волі. Цікаво, що він мав на той час 25 років (нар. не пізніше 1216 р. – помер після 17.08.1245 р.)

Решта – Лазар Домажирець та Івор Молибожич, хоча й походили з боярських родів, не сприймалися як рівні у конфлікті за володіння тогочасною Коломиєю як місто-склад солі. Нині є підстави вважати, що літописець свідомо «понижив» Домажирця і Молибожича з бояр до смердів, а може

свідчив про їхній статус саме у 1241-му, а не перед тим – як представників тогочасної галицької еліти. Перший з них, **Лазар Домажирець** (нар. між 1179–1194 рр. – пом. не раніше 1241 р.) належав до тих галицьких бояр, котрі підтримували мадярські еліти, а сам навіть брав участь у замаху на життя Данила Романовича. На час «тримання» Коломій представнику боярського клану Молибоговичів – **Івору Молибожичу** було щонайменше 25 років (нар. не пізніше 1216 р. – пом. не раніше 1241 р.). Цікаво, а чи не був Івор Молибожич представником давніх вікінгів, адже його ім'я зі давньоскандинавської «Івар» означає «воїн-захисник»?

І, нарешті, для трьох із чотирьох героїв моєї оповіді, 1241-й став роком не лише їхнього зацікавлення Коломиєю, а й смерті внаслідок їхнього виступу проти князя Данила – за володіння «коломицькою сіллю» і «удержання» Коломицької волості.

Та й функціонувати як населений пункт Коломия могла вперше не у 1241 р., а 1234, або й 1238 р.

Пояснення термінів:

Бояри – з старослов. «бой» (воїн) або «болій» (великий), тюрк. «бояр» (багатий муж), староісланд. «боарен» (знатна людина). Збірна назва представників правлячого стану в Старокиївській державі, які займали друге, після князів, панівне становище в управлінні державою.

Князь – глава держави-князівства або окремого політичного об'єднання у багатьох слов'янських народів.

Літопис – історичний твір в Старокиївській державі, в яких розповідь велася по роках. Оповідання про події кожного року починалися словами «в літо», звідки й походить назва «літопис».

Тисяцький – у IX–X ст. намісник і воєначальник великого київського князя або удільного князя, очолював військово-ополчення («раті») – тисячу («воїв»).

Стольник – посадова особа, що існувала в багатьох державах в добу Середньовіччя, займалася обслуговуванням трапези князя, пана.

Смерди – член громади на Русі в XI–XV ст., людина, позбавлена особистої свободи і власності.

Рекомендоване читання:

Літопис руський; пер. з давньоруської Л. Махновця. Київ: Дніпро, 1989. С. 399–400.

Мирослав Волощук. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. С. 286, 287, 340–349.

Іван Монолатій. *Коломиєзнавство. Нариси з історії Коломиї*. Вид. друге. Коломия: Вік, 2016. С. 63–73.

Хрестоматія з історії Коломиї; упор. І. Монолатій. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2016. С. 11–13.

Adrian Jusupović. *Elity Ziemi Halickiej i Wołyńskiej w czasach Romanowiczów (1205–1269). Studium prozograficzne*. Kraków: Avalon, 2013. S. 130–131, 169–170, 198–199.

КОЛОМИЙСЬКА ХРОНОЛОГІЧНА ЛЕГЕНДА

Коломийська легенда, переказана у літописі під 1241 роком, становить одне з найважливіших джерел з історії нашого міста і не лише тому, що вона містить цікавий сюжет про «коломийську сіль» і «місто великих князів», а й тому, що літописець розкриває перед нами історичне тло, на якому в певній системі розташовуються досліджувані коломиезнавцями роки і події.

Адже досить докладним джерелом з історії так званої держави Романовичів й узагалі південно-західних земель Русі XIII ст. є історична хроніка, котру ми знаємо з шкільних років під штучною назвою «Галицько-Волинський літопис». Цей наратив, уцілілий у найранішому варіанті XV ст. Іпатського списку, умовно складається з двох частин: Галицької – з 1205 р. по кін. 50-х рр. XIII ст. та Волинської – з межі 50–60-х рр. до кін. XIII ст. Йдеться

не про традиційний літопис, а опис світського життя князя Данила Романовича та його брата Василька. Дослідники встановили, що відомості літопису знаходять підтвердження в польських, угорських, германських хроніках, актах Папського Архіву й інших західноєвропейських країн.

На початку ХХ сторіччя Михайло Грушевський стверджував, що *«Галицько-волинська літопись належить до найважніших джерел до історії України-Руси, а також й її сусідів – Литви, Польщі й Угорщини. Для декотрих партій історії України, Литви, Угорщини XIII в. вона служить майже одним, або й зовсім одним джерелом, джерелом тим важнішим, що відомості її йдуть від сучасників, переважно добре освідомлених, і часто писані по горячим слідам подій. Тим прикріпшу перешкоду робить в користанню з цього дорогоцінного джерела брак хронології в ній. [...] Як відомо, галицький літописець писав без років і не вважав за потрібне вказувати рік, змагаючи до того, аби дати можливо прагматичне оповідання, подібно до грецьких хронографів»*.

Як бачимо, опиратися на пізню і неточну хронологію Іпатського списку не можна, тому що оригінал вочевидь хронології не мав і вона була доставлена згодом. Звісно – з грубими помилками і неточностями, встановленими вже впродовж двохсотлітнього вивчення цього непересічного джерела.

Це сьогодні частина істориків переконана, що перша літописна згадка про Коломию датується 1241 роком. Але так було не завжди.

Перші сумніви, як бачимо мав знаменитий автор багатотомної «Історії України-Руси». Для М. Грушевського, боярські заворушення в Галицькій землі розпочалися в час поїздки князя Данила до Угорщини (осінь 1240 р.), звідтіля він подався в землі Пястів, де затримався десь до половини березня 1241 р., аж поки татари не покинули Русь та не пішли на Угорщину. Тож, як вважав історик, арешт боярів Доброслава та Григорія стався ще перед походом племінника князя Данила Ростислава Михайловича на Бакоту, який відбувся десь осінню – зимою 1241 р. Отже десь літом – восени 1241 р. князь Данило арештував згаданих бояр та сказав відомі слова: *«А коломийську сіль залишіть для мене»*.

«Історичні» блукання в хронології цих подій призвели до того, що майже до кінця 1980-х в українських та російських енциклопедичних виданнях перша згадка про Коломию датувалася 1240 роком! Не допомогли суттєво вихід перекладу «Галицько-Волинського літопису» **Леоніда Махновця** 1982 р. в журналі «Жовтень» (тепер – «Дзвін») та публікація монографії **Івана Крип'якевича** «Галицько-Волинське князівство» 1984 р. В цих дослідженнях історики довели, що датувати першу літописну згадку слід не 1240-м, а саме 1241 р. Однак, як

завжди бувало у советській історичній дійсності, через упертість і лінощі їх колег-істориків помилкова дата й далі вперто з'являлася на сторінках авторитетних видань. Останній приклад – сучасна колективна праця українських істориків «Старожитності Гуцульщини» 2011-го, де також фігурує 1240-й!

Відтак для популяризації 1241 р. як найімовірнішої дати першої згадки про наше місто, в лютому 1989 р. найвідоміший коломийський краєзнавець і бібліофіл ХХ ст. **Іван Білинкевич** опублікував свою розвідку «1240-? Ні. 1241-!» в єдиній за часів СРСР у Коломії газеті «Червоний прапор». Наприкінці свого допису коломиезнавець стверджував: *«Перша згадка про Коломию – 1241 рік – підтверджує, що Коломия була тоді центром торгівлі сіллю, і не можна її утотожнювати з остаточною датою її заснування. Цієї дати ледве чи ми колись дізнаємося. А поки що ж маємо науково доведений факт: перша літописна згадка про Коломию – 1241-й рік».*

До чести коломиезнавців української діаспори, котрі 1988 р. опублікували у США збірник «Коломия й Коломийщина», саме 1241-й є роком згадки про Коломию. Ось як писав про це відомий мовознавець **Василь Ніньовський**: *«У давнину, один із шляхів з Царгороду йшов через Коломию на Захід – до Праги, Відня, Регенсбургу і Майнцу, а в XIII ст. з Києва через Коломию везли хутра, а з Коломії везли на Над-*

дніпрянищину сіль. За давньої Русі покутська сіль (Ключів, Княждвір, Марківка, Молодятин, Печеніжин та ін.) з ринком збуту в Коломиї часто викликувала спори між нашими володарями, і про це згаду Галицько-Волинський літопис під роком 1241».

І все було б добре, якби 2005-го сучасний історик-медієвіст **Мирослав Волощук**, досліджуючи угорську версію походження назви нашого міста, не написав: «у першій половині XIII ст., на сторінках Іпатіївського літопису з'явилося повідомлення про Коломию. [...] Із врахуванням тих обставин, що датування, проставлене у літописі українськими істориками і краєзнавцями позаминулого століття, було не зовсім точним, наведений уривок (із усіма його фігурантами) цілком міг стосуватись не 1241 р., а 1234, або й 1238 рр., коли князь Данило відновлював свою владу в Галичі...»

Тож яким роком датувати першу згадку про літописну Коломию? Мій сучасник, все ж таки, пропонує 1241-й: «детальний аналіз інших літописних повідомлень середини 30 – початку 40-х рр. XIII ст. переконує, що все ж події, які стосуються Коломиї і відображені у джерелі, швидше всього відносяться до 1240–1241 рр.» М. Волощук наводить такі аргументи. По-перше, між кінцем травня – початком вересня 1240 р. чернігівська знать могла знаходитися у Коломийській волості – володіннях князя Данила. По-друге, суттєвим фактом є суперечка за «тримання» Коломиї, адже вона (як і велика передгірська

прикарпатська територія) могла перебувати під контролем сина великого князя київського і чернігівського Всеволода Чермного (р. н. н. – після 1214) – Ростислава і його близького оточення наприкінці 1241 – на початку 1242 рр. Для науковця ця проблема датування є відкритою, адже, як він пише, *«реальне виникнення і активне функціонування [Коломиї] слід відносити на декілька десятиліть раніше»*. Ймовірно, йдеться тут не про рубіж 30–40-х років XIII ст., а, щонайменше, кінець XII – початок XIII сторіч.

Тому на завершення подаю ще одне цілком не застаріле зауваження М. Грушевського 1901 р. про хронологію подій у Галицько-Волинському літописі: *«Супроти такої повної довільності хронології Іпатського кодекса вона зовсім не може служити до ужитку. Ніяка редуція не допоможе на неї: треба дату кожної події викомбінувати на власну руку, хронологію ж іпатську попросту ігнорувати»*.

Комбінування ж – це саме те, чого забагато було, є і буде у поясненні власне самої назви нашого міста.

Пояснення термінів:

Іпатіївський літопис – руське літописне зведення 1420-х років «українського» походження. Містить Повість временних літ, Київський і так званий Галицько-Волинський літописи (хроніку Романовичів). У XVII ст. зберігався в Іпатіївському монастирі (Кострома,

Московське царство), від якого отримав назву. Рукопис знайшов 1809 р. Микола Карамзін у бібліотеці Російської Академії Наук в Санкт-Петербурзі.

Хронологія – послідовність історичних подій у часі; опис і вивчення того, як саме відбувалися певні події в часі.

Рекомендоване читання:

Мирослав Волощук, *Докладно про угорський слід у версії походження назви Коломиї [у:] Коломия давня і нова: міська цивілізація в історії та культурі*. Коломия: Вік, 2005. С. 40–42.

Михайло Грушевський. *Хронологія подій Галицько-Волинського літопису*. <http://litopys.org.ua/hrs/hrso6.htm>

Іван Монолатій. *Коломиезнавство. Нариси з історії Коломиї*. Вид. друге. Коломия: Вік, 2016. С. 63–73.

ЗВІДКИ ПІШЛА БУЛА КОЛОМНЯ І ЩО ВОНА ОЗНАЧАЄ

Звідки походить назва нашого міста? Відомо, що споконвіку люди не байдужі до назв своїх поселень, адже вони утворювалися переважно після їх заснування і були тісно пов'язані з історією рідного краю. Ці назви несуть закодовану інформацію про час та причини заснування того чи того поселення. Про походження назви «Коломия» дослідники й досі не мають одностайної відповіді. Ніби підтверджуючи цю істину, науковець української діяспори **Богдан Романенчук** писав: *«Про дуже просту, але й загадкову назву цього міста ходять різні версії – народні й нібито наукові, але міцної й переконливої думки в них нема, так що й досі походження цієї назви дослідники не знайшли, тому й доводиться приймати версію, яка кому подобається».*

Ще у 1860-х роках невідомий автор писав, що *«Місто Коломия є дуже давнє. Історію найліпше під-*

тверджують джерела. Кому вони відомі, той знає, що в дуже давніх часах існувала Коломия. Одні історики виводять назву Коломия від римського "Colonia" [...] Інші кажуть, що Коломия повзяла собі ім'я від потоку Коломийка, котрий коло Раківчика впливає і між поштою та церквою Коломийською попри місто тече. В тім потоці колеса обмивали від болота люди, які їхали з західних поселень».

Через яких десять років, у 1870-х, польський краєзнавець Леопольд Вайгель визнаючи, що «Коломия належить до найстаріших у Галичині міст», писав: «Тутешній люд провадить назву міста від назви потоку Коломийка, який так зветь тому, що в ньому кола мили. [...] Шараневич (Ізидор Шараневич, український історик. – І. М.) твердить, що Коломия є осадюю коло Мия. Інші виводять цю назву від Коломана, галицького короля, який мав закласти це місто 1214 року. Цей висновок здається найправдоподібнішим з тієї причини, що Коломия від найдавніших часів належала до Галицької землі, а в Галичі першим галицьким королем був Коломан».

На початку ХХ ст. свою версію запропонував український етнограф Володимир Гнатюк у своїй праці «Коломийки» (1905): «Походження назви Коломийі – не ясне; одні виводять її від латинського слова *colonia*, другі від імени угорського князя Коломана (по мадярськи: Калман), який княжив коротко в Галичині і мав заложити Коломию (сей вивід дуже неправдоподібний), иньші від руських слів коло (колесо) і мити, тому що давно мали бути в околиці Коломийі великі болота, а ще

иньші звязують сю назву з сербським словом коло, від якого походить назва сербського танцю, подібного дечим до коломийки. Се все очевидно гіпотези, які ледви можна буде коли перевести на докази».

Советська історична наука не надто переймалася джерелами, а відтак аргументи істориків були напівправдою. Зокрема історики **Володимир Грабовецький** і **Антон Чорний** у 1983 р. вважали так: «Найвірогідніше, Коломия дістала свою назву від імені ріки. Але, як відомо, біля Коломиї протікає Прут. [...] Відомо також, що на території міста протікав у минулому потічок, що називався Мия, сліди якого спостерігали донедавна. Від цього потічка, що впадав тут у Прут, місто могло отримати свою назву». Дійшло навіть до того, що 1986 р. такий собі **О. Крицевий** притягав за вуха версію про «спорідненість» Коломиї і російської Коломни: «Назва “Коломия” пов’язана зі словами могила, курган. [...] Місто з цією назвою, як свідчить історія, за Прутом на пагорбі. [...] Коломия – місто, що виникло на пагорбі поблизу кладовища. Виникла Коломия XIII століття. [...] Коломия і Коломна – давні назви спорідненого походження».

Першим кроком до більш-менш повного розуміння версій походження назви нашого міста стала газетна публікація краєзнавця **Степана Андрішина** «Таємниця віків», що з’являлася на шпальтах «Червоного прапора» упродовж серпня – листопада 1990 р. Наш сучасник запропонував поділити ці версії на три умовні групи: 1) гіпотези, побудовані

на матеріалі іноземного походження; 2) гіпотези, в основі яких використано штучно підібраний матеріал наукового характеру; 3) гіпотези, побудовані на основі усних народних переказів та легенд. Запозичаючи його схему, і, доповнюючи її новими матеріалами, можна назвати такі найголовніші варіанти.

1. Факт тривалих зв'язків слов'янських земель по Дністру й Пруту з дакійськими й фракійськими племенами на правому пониззю Дунаю в період II–III ст. і пізніші знахідки римських монет на цих теренах, активно використали польські історики – Міхал Баліньскі та Тадеуш Ліпіньскі. З цього приводу дослідник Є. Геленіуш твердив, що за переказами Коломия була римською колонією від часу римського панування над Дакією. Автори «Географічного словника королівства Польського та інших країв слов'янських» (1870-ті) вважали, що Коломия, напевно, отримала назву від римської осади. Ця версія, досі не підтверджена жодними джерелами, цікава з двох причин. По-перше, вже на поч. II ст. під тиском римських легіонів даки частково покинули свою територію, розселившись на Покутському Підгір'ї. По-друге, в 101–106 рр. римський імператор Траян вирушив походом на дунайських даків, що оселилися на північному кордоні імперії, який простягався аж до Пруту. Можливо тут і було закладено римський форпост,

який назвали *Colonia Romana*. На мою думку, Коломия могла постати набагато раніше, ніж про неї згадується у пізніших джерелах. Не виключено, що вона була звичайним опорним пунктом римської адміністрації, адже в околицях сучасного міста після неї залишилися латинські гідроніми потічків, приток Пруту – Пістинька (від лат. і рум. – реґе «рибна»), Лючка (від лат. – *lucsia* «прозора, ясна»), Сопівка (від лат. – *soroh, sorocz* «сморід»), однак все це могло бути й наслідком осадництва волохів чи носіїв цієї культури і мови. До того ж, Коломия як римська колонія фігурує на невідомій досі карті Європи (1637), яку нібито бачив Степан Гаврилюк. Однак львівський історик **Омелян Партицький**, який займався вивченням першовитоків Галичини, відстоював дещо інший погляд: *«Поширена у нас думка, що ніби покутська Коломия називалася за римських часів Колонією, виявляється позбавлена всяких підстав»*. Щоправда тут мусимо не забувати долітописний період в історії нашого міста та околиць, який відзначився й культурою карпатських курганів. Зокрема поодинокі знахідки і скарби римських монет в ареалі цієї археологічної культури свідчать про поширення римських імпорту в області Прикарпаття. Зокрема, як зауважує археолог **Ліана Вакуленко**, це знахідки скарбів римських монет у Банилові, Липівці, Уторопах, Шипинцях, Корничі, Заболотові, Снятині, Белелуї та й самій

Коломій. Вчені встановили, що, по-перше, частина монет, карбованих у II ст. на територію Прикарпаття потрапила у IV ст., а по-друге, римські монети могли бути в обігу як засіб обміну на територіях поблизу торгових шляхів і поблизу кордонів Римської імперії, але лише між римськими купцями і місцевою верхівкою. Тож безапеляційно відкидати тезу про Коломию як ймовірний опорний пункт в пізньоримський час, нині не має сенсу.

2. Поширеною є й версія, що Коломию було закладено на честь угорського королевича Коломана (Кальмана) (1209–1241) у 1214 р., вперше висловлена у XIX ст., однак найретельніше проаналізована нашим сучасником, істориком **Мирославом Волощуком**: *«На сучасному етапі, історики, як правило, категорично відкидають саме цей варіант назви “Коломия”, вважаючи, що він був штучно придуманий угорськими і польськими вченими для додаткового підкріплення своїх політичних і династичних прав на Галичину в XIX – початку XX ст. Однак попри такі непереконливі аргументи, науковці не наводять жодних інших, ґрунтовніших міркувань щодо невірності угорської версії»*. Адже, як зауважує цей дослідник, важливою особливістю військово-політичних відносин Угорського королівства з різними руськими князівськими династіями наприкінці XII–XIII ст. була спроба угорського короля Ендре II і краківсько-сандомирського князя Лешка Білого у 1214 р. поділити між

собою землі загиблого 19 червня 1205 р. князя Романа Мстиславовича. «[...] вже на етапі правління Кальмана у Галичині (1214–1221 рр., з перервами) відомі соляними покладами околиці Коломиї і саме місто, могли стати безпосереднім доменом правлячої династії. Оскільки вказаний населений пункт мусів становити велике зацікавлення для Арпадів, бо калусько-коломиїзькі рудники (при наявності у Подністров'ї влади угрів) являли собою практично єдине географічне ціле із трансільванськими покладами даної сировини, ми цілком сміливо припускаємо, що він міг отримати свою назву від імені галицького короля – Кальмана (чи Коломана)». Вчений зауважує, що для нього сумнів щодо остаточного затвердження угорської версії походження назви досліджуваного населеного пункту викликає філологічна сторона проблеми: «Оскільки ім'я Кальман у латинському варіанті виглядає як *Calman*, очевидно, що більш логічною була б назва міста Кальманія, чи Кальмане (*Calmania*, *Calmane(ae)* – Кальманове). Існуюча в XIII–XIV ст. версія – Коломия (*Colotea*), на наш погляд, не зовсім відображає угорське коріння свого походження. Літописний варіант назви міста “Коломѣя” – зайве тому підтвердження». Крім того, за словами історика, назва Коломиї співзвучна з назвою поселення Чаломія (*Chalomia*, тепер – село Велька Чаломія та село Мала Чаломія, округ Вельки Кртіш, Банськобистрицький край, Словаччина), відомим за актовими матеріалами Угорського королівства від 40-х рр. XIII ст., яке належало спорідненій

з угорською родиною Лудан сімейству Гонт-Пазнан. Ті ж від XII ст. періодично брали участь у військових кампаніях на Русь. На відстані кількох десятків кілометрів у південно-західному напрямі від Чаломії лежало село Нодьоросі (у перекладі з угорської – *Великоруське*, медьє Ноград, Угорщина). До родини Лудан, як далі виснує М. Волощук, із високою правдоподібністю належав один із провідних бояр краю, прихильник угорських королів і принців – Судислав. Він – серед найчастіше згаданих у літописі представників галицьких еліт, член курії Коломана, а від 1228 р. – його молодшого брата Андрія на галицькому престолі. Натомість саме його, вочевидь, Судислава син Доброслав (відомий з літопису, як Суддич, тобто – Судиславович) занотований держателем Коломії у знаменитій літописній згадці, чітке датування якої – досі дискусійне.

3. Досі найзагадковішою є версія про походження назви Коломії від двох окремих слів – «коло» і «мия/ї». В сучасних слов'янських мовах науковці знаходять слова, які за формою та змістом подібні до слова «мия». Наприклад, у чеській мові «мієті» (протікати, проходити), у польській – «міяць» (проходити повз), в російській і українській – «мить» й «мити». Отже, зрозуміло, що слово «мия» пов'язане із рухом, водою. (Додам, що в цьому контексті надто сміливими виглядають твердження істориків української діаспори, що «місто Коломия

невіддільно зв'язане з рікою Прут, як Київ з Дніпром»). Тож цілком ймовірно, що присутність у VI–VII ст. на цій території племен карпатських хорватів (яких, напр., X ст. приєднав до своїх земель князь Володимир Святославович), призвела до поширення сербо-хорватського діалекту «коломиї'є», транскрипція якого зафіксована у «Словарі української мови» (1907–1909) **Бориса Грінченка**, і означає «глибоку вибоїну, наповнену водою», «колію на болотистому ґрунті від колеса». Можливо, саме тут, або ж на березі річки, переїжджаючи її, після довгої болотистої дороги (Заболотів) із гуцульських солеварень мили в ній колеса. Однак у староболгарській (або ж – церковнослов'янській) мові вчені не зафіксували прийменника «коло» у значенні «біля», «поруч», хоча цей прийменник широковживаний у нашому фольклорі. Так «Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам» (1893–1911) **Ізмаїла Срезневського** не містять цього прийменника, а лише його відповідник – «возлѣ», «близѣ», «у». У пам'ятках літератури, в тому числі й літописах XII–XIII ст., прийменника «коло» немає (!). І лишень у документах XVI ст. цей прийменник з'являється і виражає просторові відношення, вказує на предмет, поблизу якого розташований інший. Адже предки сучасних слов'янських народів мислили не лише по горизонталі, але й по вертикалі, а тому «сідали» на певну

територію, – будували поселення, – «кола», назва «Коломия» буквально могла означати поселення на річці – припущення Володимира Кушнірука в 1992 р.

Як бачимо, питання походження назви міста, теж залишається відкритим, або ж, як писав згаданий Б. Романенчук, *«назва міста Коломия мусить бути багато пізніша від самого міста [...] ні одна з них (версій. – І. М.) не має безсумнівної переконливості»*.

Пояснення термінів:

Версія – один із кількох переказів або одне з тлумачень якого факту, події.

Гіпотеза – здогадок, припущення.

Рекомендоване читання:

Б. Р. (Богдан Романенчук). *Про походження назви міста Коломиї* [у:] Коломия й Коломийщина: збірник споминів і статей про недавнє минуле. Філядельфія: Видання Комітету Коломиян, 1988. С. 53–56.

Ліана Вакуленко, *Українські Карпати в пізньоримський час (етнокультурні та соціально-економічні процеси)*, Київ: Інститут археології НАН України, 2010. С. 177–183.

Мирослав Волощук, *Докладно про угорський слід у версії походження назви Коломиї* [у:] *Коломия давня і нова: міська цивілізація в історії та культурі*. Коломия: Вік, 2005. С. 40–42.

Іван Монолатій. *Коломиезнавство. Нариси з історії Коломиї*. Вид. друге. Коломия: Вік, 2016. С. 46–57.

ЯК КОЛОМНЯ МІСТОМ СТАЛА

Якщо запитати пересічного коломийця, а коли ж власне Коломия стала містом, його реакція-відповідь може нас спантеличити. Адже простої відповіді тут просто не буде: хтось вважатиме, що Коломия завжди була містом (та ще й виключно українським), дехто шукатиме прамісто в трипільських знахідках, а решта – волітиме просто мовчати і вдавати, що цього ніхто не знає напевне, а він, тим паче. Але на відміну від часів долітописних і літописних, історія середньовічної Коломії все ж таки більш-менш задокументована в писемних джерелах, подібно своїх братів і сестер – європейських міст і містечок. Однак не треба ідеалізувати середньовічну Коломию, адже вивчення її історії ще, либонь, не почалося. А тому стверджувати, що сучасним історикам та їх попередникам вже усе достеменно відомо – не слід. Відтак наші знання про те, коли і як наше сучасне місто стало осердям міської культури і взаємин поміж містя-

нами, натепер будуть подібні до окремих фрагментів великої мозаїки, що її вже не вдасться скласти, однак конче потрібно, аби зрозуміти ідеї і завдання, що їх ставили перед собою тогочасні владці, надаючи Коломії низку «міських» привілеїв.

Розвиткові нашого міста сприяло надання так званого маґдебурзького права – практик самоврядування, за зразок якого бралася хартія вольностей німецького міста Маґдебург з 1188 р. Коли Коломия вперше отримала цей привілей, досі не відомо. Знаємо напевне, що статус міста вона мала вже між 1367–1373 р., коли фігурувала в кількох документах як центр округу (*districtus*). Імовірно шляхом до цього стала локація міста за часів короля Польщі Казимира III (король: 1333–1370), котра не має чіткого документальних підтверджень. Мій сучасник **Леонід Мельник** стверджує, що йдеться про 1362 р., не наводячи втім жодних доказів. Тому за цією логікою, повторне надання містові цього права цілком могло відбутися 1405 р. Отримавши маґдебурзьке право, тогочасне місто мусило, у свою чергу, дбати про подальші надання, аби елементарною фортифікацією забезпечити себе від неприятельських нападів, а побудовою і утриманням в належному порядку доріг і мостів забезпечити купцям доїзд на торги, а собі створити найвигідніші умови торгового розвитку. З метою створення умов для виконання містом цих

важливих для нього постулатів, королі Польщі з різних династій дарували Коломиї кілька важливих привілеїв.

Завдяки тому, що 2016-го історик **Мирослав Волощук** вперше переклав з латини низку копій «коломийських» привілеїв, котрі у XIX ст. зберігалися у львівських архівах, відомо, що чи не *першим* з них був привілей польського короля **Володислава Ягайла** (роки правління як короля Польщі: 1386–1434) про надання права на щотижневі торги і герб міста. Це сталося 16 жовтня 1395 р. в Галичі: *«Оскільки, наше місто Коломия, розташоване на Русі, прагнучи збирати кращі податки, та з огляду на постійну вірність, не лише це місто, але також наших чисельних вірних і їхньої довіри, встановлюємо для даного міста, прагнучого піклуватися про набутки та добра, постійне щотижневе торжище у суботу вільне від святкувань, воліючи та відповідно постановляючи, щоб усі і кожен обох статей, а також купці якого б вони не були статусу та чину, зі своїми товарами можуть вільно прибувати до вказаного нашого міста Коломиї, ті товари продавати та купувати й після всього від'їжджати за власним бажанням»* (тут і далі цитати з документів у перекладі та з коментарями М. Волощука).

Зауважмо: у цьому документі Коломия фігурує саме як місто, адже тут таки їй надається герб: *«бажаючи згаданому місту нашому Коломиї, відповідно до особливої ласки та відповідно до поваги і звичаїв, як і інших наших міст, мати змогу втішатися, надаємо,*

жалуємо та признаємо для постійної репрезентації на печатці громади вказаному місту Коломиї щит або ж герб, зокрема укороновану королівською короною голову орла».

Вже у 1424 р. той самий монарх підтвердив і «примножив» права і привілеї Коломиї. У середу 4 жовтня 1424 р., в день святого Франциска-сповідника, у Бузьку він дарував *«мешканцям нашим коломиянам свободу»* (йшлося тут, вочевидь, про права власне католицької людності Коломиї), постановив, що місто, задля свого самоврядування, матиме свого війта і лавника – відповідно до *«їхнього магдебурзького права»*. З цього часу не вільно було виступати проти коломиїців і їхніх прав, кожна запряжена підвода, що прибувала до міста мусила платити спеціальний податок. Цікаво, що згаданий монарх цим привілеєм підтвердив не знайдений досі привілей короля Казимира Великого: *«стародавнє місто Коломия у своїх межах та кордонах від давніх пасовиськ і лугів, полів та лісів, а також стосовно оплати десятини, прав усіх і звичаїв, яких набули посідають від часів нашого попередника, колись короля Польщі Казимира, непорушно затверджуються»*. Встановлювалося, що дорога через Коломию завжди мусила бути відкритою, містяни мали право вирубувати дерева для свого повсякденного вжитку в королівських дібровах, лісах і гаях, а купцям й іншим мешканцям заборонялося, під загрозою конфіскації товару, торгувати поза містом.

Оскільки тогочасне місто, за словами укладачів привілеїв, було *«розташоване на кордоні неначе у ворожій пащі, з якої у минулому його укріплення, на жаль, потерпали та страждали від тяжких нападів і пожеж»* для запобігання цим лихам містові та його мешканцям 3 липня 1443 р. в Буді (в межах сучасної столиці Угорщини) король Польщі і Угорщини **Володислав III Варненчик** (роки правління: 1434–1444) надав право закласти публічну лазню, для забезпечення зважування солі – виключне право ваги (щоб поза містом ніхто не мав права зважувати сіль), а також дозволив відкрити *«головне торговище м'ясом»*, яке працювало у Коломиї щосуботи. Для забезпечення будівельної справи у місті й стягнення мита, цей привілей дозволив закласти сукнобійню.

Той історичний для Коломиї день був довгим: тоді ж коломийським містянам король дозволив закласти й воскобійню: *«Ми бажаємо для нас та наших надбань у нашому прикордонному місті Коломиї, запровадити збір податків, збудувати воскобійню та встановити загальне місце для набиття воску, де, зрештою, кимось цей віск ґрунтовно битиметься без будь-якого збільшення зобов'язань щодо нас, для старанності, відтак, міст наших, консулу згаданого нашого міста Коломиї довірятимемо [? – Перекл.], їм же у повній мірі надаємо й дозволяємо можливість закладення й приготування воскобійні, по-народному Woskoboynya, для збору з них звідам можливих податків, а також давніх*

систематичних надходжень того міста, як ми у цьому місті щасливо й особисто постановляємо. Тому більше не допускатиметься обробка воску у спеціальних місцях, натомість кожен із наших підданих зобов'язуватимуться направляти віск на воскобійню до того міста, та через місцевого консула маємо намір кожного [до цього. – Перекл.] примусити». Окрім цього, для укріплення міських фортифікацій проти ворожих нападів, міський консул, купці і містяни звільнялися від податків.

Та найбільше значення для міської господарки та становлення повноцінного міста мав наказ короля Казимира IV Ягеллончика (роки правління: 1447–1492), оголошений ним у Кракові 16 березня 1456 р. Цей документ був відповіддю монарха на скаргу коломийського нотаря Яна щодо суворого дотримання «давніше наданих коломийським містянам привілеїв» що стосувалися «права складу солі»: «Ми ж його прохання однаково згідно з розумом та правом ласкаво сприяючи та співчуваючи його убогості й збиткам, усім селянам та кметям [хлопам, підданим. – Перекл.] Коломийського, Снятинського і Коронецького округів торгівлю сіллю, а також іншими будь-якими товарами, ведення таких купецьких справ та гендлю від міст, сіл й яких-небудь інших місць, землі Подільської, як сіллю так і крамом за присутності свідків постановляємо призупинити та заборонити; що відтепер [прибуток із продажу. – Перекл.] солі та краму з міст, округів і сіл Подільської землі ці кметі

[хлопи, піддані. – Перекл.], що наважуються прибувати верхи, пішки, заздалегідь чи в якийсь-інший спосіб, кожен без винятку, відповідно до того, як це прийнято та встановлено у нашому королівстві, до депозитарію солі міста Коломиї як з метою купівлі так і продажу повертають, маючи захист, й туди усе відпроваджуватиметься, особливо в Коломийському окрузі перебуваючи та зберігаючись, і скільки б разів відтак сіль не прибувала, лише ці громадяни [її. – Перекл.] продають, громади ж і люд на ринок до Коломиї стікаючись та будучи конкурентами [конкуруючи. – Перекл.], лише у [місцевих. – Перекл.] жителів сіль купляють та приготвляють». Відповідно до цього привілею, «соляники» не мали права продавати сіль у Коломийському повіті, а тільки в самій Коломиї, і нікому окрім коломийських містян.

Як бачимо, надання середньовічній Коломиї низки привілеїв, починаючи щонайменше з 1395 р., сприяло перетворенню літописного поселення і центру Коломийської волості у цілком реальне середньовічне місто. Цьому сприяло надання маґдебурзького права (факт чого ще слід науково довести з опертям на джерела), а також найголовніші привілеї, надавачами яких у XIV–XV ст. були польські королі: герб, щотижневі торги, «головне торговище м'ясом», відкриття «міських» установ – лазні, сукнобійні і воскобійні, право ваги і «вічного складу солі».

Проте не слід фантазувати про тогочасну Коломию як про такий собі «рай на землі», бо саме тоді в місті розпочинаються складні і суперечливі процеси розвитку міської господарки, дотримання прав і обов'язків містян, надання привілеїв містянам-католикам тощо. Та й саме життя у середньовічному місті не було надто радісним – серед засилля хвороб, воєн, епідемій, котрі приходили і відходили, і знову поверталися до нашого міста. Адже, як зауважував видатний німецький історик **Фердинанд Зайбт** (1927–2003): *«Мені не хотілося б жити в Середньовіччі. Я радий, що не мушу підійматися ні світ ні зоря до важкої праці; радий, що з крана тече гаряча – чи бодай холодна – вода, що маю взуття й одяг, клопоть паперу, затишну кімнату й упевненість, що повернуся живим із лісової дороги. Радий, що на передмісті мене не жахатиме шибениця, а юрми людей стікатимуться на вихідні хіба що на футбольний матч».*

Тож місцем, куди у середньовіччі стікалися коломийці були ремісничі цехи. Їхня діяльність свідчила не лише про формування першої станово-професійної структури Коломиї, а й розвиток «міських» професій.

Пояснення термінів:

Війт – керівник міського управління або самоврядування в середньовічній Німеччині, Литовському князівстві, Польщі та Україні.

Консул – член виборної ради містянами ради магістрату, яка відала дотриманням чинного законодавства, правил торгівлі, діяльністю ремісничих цехів, обороною міста, впорядкуванням і забудовою міста, набуття громадянства міста тощо.

Лавник – член «лави» (судової колегії) з компетенцією розглядати карні та певні категорії цивільних справ у містах маґдебурзького права.

Рекомендоване читання:

W Haliczu 16 Października 1395 r. Władysław Jagiełło daje Kołomyi przywilej na targi tygodniowe co soboty i udziela tejże herb: głowę orlą ukoronowaną] // Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. Tom III. Lwów, 1872. Nr. LIX. S. 110–111.

W Busku 4 Paźdzernika 1424 r. Władysław Jagiełło potwierdza i znacznie pomnaża prawa i przywileje miasta Kołomyji] // Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. Tom IV. Lwów, 1873. Nr. LXVII. S. 125–126.

W Budzie 3 Lipca 1443 r. Władysław Warneńczyk pozwala mieszczanom kołomyjskim założyć u siebie łaźnię, wagę, targ na mięso i potrzygalnię sukna] // Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. Tom V. Lwów, 1875. Nr. XCIV. S. 119–120.

W Budzie 3 Lipca 1443 r. Władysław Warneńczyk pozwala mieszczanom kołomyjskim założyć u siebie woskobojnię, a król Zygmunt I transsumuje i potwierdza ten dokument wraz z innymi w Krakowie na dniu 7 Kwietnia 1517 r.] //

Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. Tom V. Lwów, 1875. Nr. XCV. S. 121.

W Krakowie 16 Marca 1456 r. Kazimierz Jagiellończyk nakazuje na skargę Jana, notariusza kołomyjskiego, ściśle wykonywanie nadanych dawniej mieszczanom kołomyjskim przywilei dotyczących składu soli] // Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. Tom V. Lwów, 1875. Nr. CXLIV. S. 186–187.

Іван Монолатій. *Коломиезнавство. Нариси з історії Коломиї*. Вид. друге. Коломия: Вік, 2016. С. 89–94.

Хрестоматія з історії Коломиї; упор. І. Монолатій. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2016. С. 17–26.

ВІД ОДЯГУ ДО КЕРАМІКИ І ЛІКІВ: ПРО "КОЛОМНИЙСЬКЕ" СЕРЕДНЬОВІЧНЕ РЕМЕСЛО І ПОДАТКИ

Коломию як місто з маґдебурзьким правом неможливо уявити без ремесла і цехових організацій. Тож виробничу основу середньовічної Коломиї міста складало ремесло – дрібне ручне виробництво промислових виробів. Окрему групу міського населення становили ремісники – люди, які не мали землі й заробляли на прожиття своїм ремеслом. Знаний дослідник українських середньовічних цехів **Василь Балушок** стверджував, що *«відносно етнічного складу цехів в Україні слід вказати, що більшість їх членів становили українці. [...] Цехи українських міст здебільшого склалися з ремісників-чоловіків. [...] в Середні віки панував історичний тип свідомості, відмінний від сучасного, у відповідності*

з яким людина не виділяла себе з колективу, не мислила себе окремо від нього...»

Перша згадка про відкриття у Коломиї ремісничих майстерень датується липнем 1443 р. Саме тоді містянам дозволили закласти лазню, торгувати м'ясом, мати підстригальню сукна, а магістратові – воскобійню. Згідно з люстраціями 1565–1566 рр. у Коломиї існувало десять ремісничих спеціальностей, за якими працювали 207 ремісників. Однак, через трохи більше ніж через півстоліття, у 1616–1627 рр. тут нарахували вже майже 100 ремісників. За цей час у місті чималого значення набули ремісники металевих (ковалі, слюсарі, мечники) і дерев'яних виробів (бондарі, гарбарі), каменярі, гончарі, пекарі й різники, кравці й шевці. Осібно розвивалося аптекарство.

До знаних у Коломиї належав **кравецький цех**. У записках люстрації 1565–1566 рр. згадуються вісім кравців (*sartores*): Есусек, Блоско, Чорноніс, Гриневич, Чапоніч, Хріско, Угрин, Кузьма. Якщо у 1572 та 1627 рр. у Коломиї було шість кравців, то у 1616 р. – десять представників цієї професії.

Поряд з кравецьким, існував і **шевський цех**, який у 1565–1566 рр. нараховував 12 осіб. Це, зокрема, шевці (*sutores*) Ян Сепиніч, Савка, Гричіна, Дмитро, Роберський, Левко, Гірно, Іжикович, Войтаско, Греско, Дасно, Іваско. У 1572 та 1627 рр. нарахували 12 шевців, а у 1616 р. – десять.

Ковальський цех у Коломиї здавна об'єднував представників всіх ремесел, що мали справу з обробкою металу: ковалів, слюсарів, мечників. Про ковалів (*fabri*) згадує люстрація 1564 р., а також інвентар Галицького староства 1627 р. У 1564 р. в Коломиї засновано цех об'єднаного ремесла – слюсарів, римарів, ковалів, сідлярів, до якого входили в 1565 р. – 13 ремісників. Спорідненим з ковальським було слюсарське ремесло. Часом одна і та особа протягом невеликого періоду фігурує і як коваль, і як слюсар (*serrifes*). В доступних нині документах згадується про 13 ремісників об'єднаного цеху, до якого входили римарі, ковалі, сідлярі. Зокрема люстрація 1565–1566 рр. подає їхні імена і прізвища: Болдур, Оначко, Іванко, Москал, Павло, Гавілеч, Петро Римарш, Валенті, Петрушіч, Ярослав Вратко, Олекса Сідляр, Шлюсар Хроми. Найбільш прибутковим серед металевих ремесел було виготовлення мечів. Інвентар 1627 р. повідомляє, що у Коломиї був один мечник (*gladiatores*).

Представників кушнірського цеху в 1565–1566 рр. налічувалося 12 осіб (*pellifices*): Волинець, Угрінович, Юрко, Семен, Юдас, Міско, Литвин, Міско, Боргау, Буркуніч, Міско, Чорний, Яків. У 1572 р. тут працювало сім кушнірів. В 1616 та 1627 рр. – 12 осіб.

Римарство – виготовлення кінської упряжі – було поширеним ремеслом у Коломиї. В докумен-

тах 1565–1566 рр., а також 1627 р. згадується, що римарі (*corrigiatores, frenificis*) були об'єднані в цех, де, крім них, працювали ковалі, слюсарі, сідлярі – разом 12 ремісників. У 1616 р. в цеху працювало дев'ять ремісників, в тому числі мечник. В об'єднаний цех з римарями також входили сідлярі (*sellatores*), що почергово з ними займали посади старійшини цеху.

Найбільшим ремісничим цех, який існував вже на поч. XVI ст. був **пекарський цех**. В 1564 р. у Коломиї було 150 пекарів (*pistores*), у 1570 р. – 72, у 1572 – 96, у 1616 – 63, у 1627 р. – 20 пекарів. Крім приватних тут існувала і міська пекарня. Зростання кількості пекарів у певний час пояснюється тим, що торговельні валки, які проїжджали через місто могли мати приблизно 300 возів, а тому в Коломиї на 1565 р. було 150 пекарів, тоді як у Белзі – 34, Холмі – 52, Львові – 53, Кам'янці – 63. На відміну від пекарів, більшість **різників** (*lantii*) володіли нерухомістю в середмісті. У 1565 р. в Коломиї було вісім різницьких яток, де забивали худобу (в Снятині – шість), а у 1627 р. так само працювало вісім різників.

Перелік дерев'яного ремісництва відкривають **бондарі** (*doleatores*) – виготовлювачі бочок. В люстрації 1565–1566 рр. згадується шість бондарів: Павло, Гліско, Хресні, Іван, Кунаш, Муха. Люстрація 1572 р. відзначає вісім представників цього ремесла, такий же документ за 1616 р. – десять, а люстрація

1627 р. – сім бондарів. У XVII ст. цехмістром бондарів був Ян Піскозуб. Відомо також й про сімох гарбарів (*sepeltores*) – про це згадує люстрація 1627 р.

Стосовно каменяряства і кераміки знаємо, що гончарною справою у Коломиї займалися здавна. У XVI ст. у місті нарахували десять гончарів (*figules, lutifigules*), які продавали найрізноманітніші гончарні вироби. У 1616 р. у Коломиї було сім гончарів, а 1661 р. цехмістром цеху став Павло Піскозуб. Відомо, що під час татарських нападів 1619 р. на Коломию, аптекар (*aromatorii*) Матику переселився до Нижнього Ключева, де п'ять років орендував корчму.

Про те, яким чином можна було потрапити у коломиїський ремісничий цех, дізнаємося з копій привілеїв двох коломиїських цехів – гончарів і бондарів, що їх вони отримали у XVII ст., а 1877-го опублікував краєзнавець Леопольд Вайгель. Переклади цих привілеїв 2008-го опублікувала музейниця Мирослава Кочержук.

Зокрема, вступаючи до коломиїського гончарного цеху, гончарі зобов'язані були зробити дзбан за два тижні на три п'яді і горщик на три п'яді з однієї глини, а коли цієї роботи кандидат не зміг би виконати, повинен був навчатися у майстра впродовж цілого року і сплатити 4 злотих і далі, *«якби ж зробив вироби, а майстрам вони не сподобалися б огляду на недосконалість якоїсь з названих виконаних речей,*

щоб у тому не було здивування, а він, однак, старався і хотів стати майстром, то дає суму грошей у розмірі 4 злотих або на розсуд майстрів тому гончареві, якому зобов'язаний. Товариш, який заплатив визначену згідно з розсудливістю або бажанням майстрів суму, має бути призначений на майстра. А той з челядників, хто продемонстрував би вправність чи вміння у своєму ремеслі, щоб довести свою майстерність, вже на цеховому зібранні повинен показати майстрам, до якого мистецтва або роботи має наміри. Коли майстри разом зійдуться, тоді повинен приготувати для них підвечірок або сніданок. Після показу роботи і присвоєння звання майстра кожен повинен зареєструвати в міському реєстрі [...] Потім повинен дати до цеху 4 злотих монетами і звичайним рахунком та три фунти воску. Після прийняття до цехового братства повинен зробити обід і дати ахтель пива, і від дня свого прийняття буде постійно служити в цеху, аж поки не буде звільнений іншим молодшим майстром. [...] Штраф за невиконання – 1 гріш» (тут і далі – переклад М. Кочержук). Зауважмо, що гончарі не мали права виконувати свою роботу поза цехом – у місті, на передмістях, фільварках панів та їм підлеглих урядів. В іншому випадку таких осіб заарештовували і кидали до міської в'язниці, а вироблені речі – одну частину продавали до коломийського замку, а другу – повертали цехові.

Статут бондарського цеху, поряд з існуючими регламентаціями, виголошував: «Пункт 24. Щоб не було упередженого ставлення до бідніших майстрів

з боку багатших. Тому коли все, що належить до їхнього ремесла, а саме: деревина, обручі на різні, в тому числі й малі бочки, а також інший посуд та вироби, привезені на продаж для їхньої власної вигоди, буде куплене й оплачене, дохід має бути поділений між усіма порівну і взаємно, а хто б свою частину взяв, повинен відрахувати і віддати гроші».

Паралельно, у місті виділялася група так званих **замкових ремісників**, про яких нині майже нічого невідомо. Вони могли бути служниками при дворі, церкві, костелі. До таких ремісників належали кухарі, покойова челядь, конюхи, хурмани, машталіри, службова шляхта, дворові козаки, садівники, городники. А ще передмістях Коломиї мусили проживати ремісники, які не входили до ремісничих цехів, а їх називали партачами (*parte paternitatis*).

Група коломийського купецтва і багатих крамарів, яка не складала окремого цеху, користувалася усіма правами і привілеями, наданими польською королівською адміністрацією. Серед них головними були: право складу товарів і право вільного продажу товарів у Коломиї. Ймовірно, що тільки **крамарі** (*institores pivitum*) могли посідати крамниці, що, мабуть, розташовувалися на пл. Ринок і могли творити окрему вулицю або дільницю. Найбільшою, а одночасно й найбіднішою групою купецького прошарку містян були **ятники** (*penestines*). Для продажу краму вони користувалися ятками, які

встановлювали у відповідний час з дозволу магістрату. З них можна було продавати суворо регламентовані товари, що не складали конкуренцію крамарям. За дотриманням правил торгівлі слідкував уповноважений міської влади – яткар. Відомо, що впродовж XV–XVII ст. тут були пекарські, різницькі, шевські ятки.

Як містяни-землероби, так і ремісники, зобов'язані були раз на рік сплачувати двору податки й відробляти різні повинності. Усі категорії ремісників, за винятком двірських слуг, сплачували чинш. Ремісники зобов'язані були також платити ці податки в грошовій та натуральній формах. Так, в сер. XVI ст. коломийські кушнірі сплачували 2 злотих і 28 грошів; кравці – 56 грошів; боднарі – 1 злотий і 18 грошів; слюсарі, римарі, ковалі, сідлярі – 3 злотих і 14 грошів; шевці – 15 грошів; пекарі – по 8 грошів на рік кожний.

Тож, оцінюючи нині «коломийські» бізнеси у середньовіччі, пам'ятаймо: місцеві цехи монополізували всі можливі «міські» професії та ремесла, ставили собі за мету охороняти права своїх членів, контролювати якість продукції і стежити за продовженням цехової традиції. Унормувати усе це могли люстрації і люстратори, які час від часу навідувалися до тогочасної Коломиї.

Пояснення термінів:

Ахтель (від нім. *Achtel*) – давня міра об'єму пива і вина; восьма частина, 1/8 фунта, восьмушка.

Гріш – срібна монета, карбувалася в XIV – XVIII ст.

Злотий – грошово-лічильна одиниця, дорівнювала 30 грошам.

Фунт – давня міра ваги; німецький фунт дорівнював 0,5 кг.

Інвентар – перелік рухомого майна.

Люстрація (королівська люстрація, «королівщина») – податкова або фінансова ревізія, опис державних маєтностей для податкових і військових потреб, що здійснювалася кожні п'ять років у Речі Посполитій з 1562 р. Містила відомості про якість земель, кількість населення, господарські витрати, чистий прибуток.

Чинш (від нім. *Zins*, давніше лат. *census* – податковий перепис майна) – регулярний податок натурою чи грошима, який платили містяни у середньовічній Європі.

Рекомендоване читання:

Василь Балушок. *Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників*. Київ: Наукова думка, 1993. С. 7–22.

Іван Монолатій. *Коломиєзнавство. Нариси з історії Коломиї*. Вид. друге. Коломия: Вік, 2016. С. 89–94.

Хрестоматія з історії Коломиї; упор. І. Монолатій. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2016. С. 31–37.

ЯК КОЛОМНЮ ЛЮСТРУВАЛИ: ПЕРШІ ОФІЦІЙНІ МІСТЯНИ, ЇХНІ ЗАНЯТТЯ І ПОВИННОСТІ

До XIX ст. Коломия була населеним пунктом з переважно дерев'яними будівлями, котрі мало кого приваблювали, ще й створюючи постійні проблеми для містян. Виняток могли становити споруди оборонного і сакрального призначення (ратуша, після 1616 р.), будинок вїта (?), коломийський мурований замок XVII ст., монастир отців-домініканів (після 1650 р.), парафіяльний римокатолицький костел Панни Марії (1788) тощо). Так ірландський вчений О'Коннор Бернард у своїй «Історії Польщі» (Лондон, 1698) писав: *«Коломия – також дерев'яне місто, побудоване на пагорбі над річкою Прут. Воно добре відоме завдяки своїм солеварням, що забезпечують сіллю майже всю Червону Русь і Литву...»*.

Коломиєзнавці не знають досі, чи житлові споруди в тогочасній Коломиї, яка стояла на протилежному правому березі р. Чорний потік, будували паралельно до Прута, вікнами до ріки та запрутянських лісів, чи у якийсь інший спосіб. Найвірогідніше, що так і було, оскільки такий тип забудови сприяв формуванню перших коломийських вулиць, адже з люстрації 1565–1566 рр. знаємо про, принаймні, три основні вулиці: Лелову, Снятинську та «за Ринком» (в інших джерелах її ще називають «Зарінком»).

Це вже на початку XVII ст., враховуючи напади чужинців на Покуття, в тому числі і Коломию, котрі стали прикрою буденністю, а міські будівлі часто згоряли дотла, або ж їх затоплювали води Пруту й потічків, люстраційна комісія 1616 р. визначила для міста нове місце. Його було вирішено перенести з заходу на північ, визначити площу для ратуші, римо-католицького парафіяльного костелу, міського двору, будинку вїта і місця для старостинських судів. В цей час відомі такі вулиці як Шпитальна, Снятинська, Рин, Козя, Глинська, Двірська, Руський кут.

Але, якщо повернемося у «домуровану» історію Коломиї, побачимо, що цікава й вартісна інформація про тогочасне місто зберіглася у люстраціях («королівщинах») – матеріалах податкових або фінансових ревізій, фактичному описі державних

маєтностей для податкових і військових потреб, що здійснювалася у Речі Посполитій з 1562 р. Корпус цих джерел вперше опублікував наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. найвидатніший історик України **Михайло Грушевський**, а переклади з'явилися лише 2016-го у впорядкованій мною «Хрестоматії з історії Коломиї». Сюди ж додамо й фрагмент люстрації 20-х років ХVІІ ст., копію з якої згадує у своїх дослідженнях 1870-х **Леопольд Вайгель**. Їхні свідчення є дуже важливими, адже у них вперше задокументовані імена і прізвиська коломиїців – як уродженців міста, так і тих, котрі сюди прийшли, поселилися, працювали і сплачували податки.

Тож дамо голос невідомому нині королівському люстраторові, який записав про Коломию **1565–1566 років** так: *«У містечку мешкали давно осілі городяни, котрі за свої будинки і земельні ділянки не сплачували чиншу, а також передгородяни, які недавно осіли на міському оболоні і мусили сплачувати до скарбниці чинши. Передмістяни проживали на вулицях Леловій і Снятинській, а також вулиці, яка розташовувалася за ринком. На вулиці Леловій проживало 36 осіб, які сплачували чиншу 12 грошів: Хрін Івачковський, Мартін, Ілько Антонович, Андрей, Марцін Дробний, Іван Воскресінський, Антонова, Панкова, Братко Ярослав, Тимко, Андрей Щесного, Антось, Яким, Олекса Голевчін, Омелянова, Санайкова, Хрінко Угрин, Іванеч Тимків, Петрова, Яч Гусечіч, Юрко Гасчін, Сечко Дяк, Онуско, Ячко Верещак, Іваніха, Іван Бель, Павел Данілович, Мікіта, Ігнат,*

Олекса, Грін Жупник, Іванко, Янко Лях, Сідор, Щесни, Прочик Гусчік. На вулиці Снятинській, мешкало десять осіб, які теж платили 12 грошів чиншу: Анна Івахова, Сідоріха, Гаска, Марухна, Ілясіха, Іванова Заблотна, Юрко Різник, Іван Андрійович, Юргі Кушнеровіч, Ілько Гвоздецький. За ринком, проживало теж десять передмістян, які сплачували 12 грошів чиншу: Ігнат, Васко Мельник, Роман, Кондрат, Матіс, Василь Скржесани, Васко Крупа, Андрійова, Артис, Небржажни. Осібно мешкали Василь Крупіч та Янко Коваль, які сплачували відповідно 30 і 15 грошів, оскільки побудувалися на двірських городах. Міський ґрунт складався зі 100 ланів ріллі, з яких чотири лани належало тамтешньому війтові, а місцевим парохіві, монастирю та мельникові – по одному, котрі не сплачували жодного чиншу. [...] Окремо працюють дві вільні людини, які допомагають хворим і хоронять померлих. У містечку є четверо руських священників» (тут і далі, де не зазначено іншого – мій переклад. – І. М.).

В люстрації 1570 р. Коломию вже називають «містом»: «Місто Коломия – коломийські містяни за стародавньою осадю своєю згідно із привілеєм своїм з будинків і городів жодного чиншу не дають, крім передмістян, які осіли на міському оболоні, яких є на вулиці, яка називається Лелова, 35 [осіб]. Кожен з них дає чиншу по 12 грошів, разом 14 [флоринів; один флорин дорівнював 30 грошам; $35 \times 12 : 30 = 14$. – І. М.]. На другій вулиці, яку називають Снятинською, є десять будинків, з кожного сплачують по 12 грошів, разом чотири [флорини]. На третій вулиці, котру називають Зарінком, є 12 будин-

ків, з кожного сплачують по 12 грошів, разом 4 [флорини], 24 гроші. Є там один чоловік, власник ділянки, що сплачує за це один флорин. Там же вдова Іванкова, що дає з будинку щороку 15 грошів. Ланів помірних на міському ґрунті є 100, з яких чотири тримає спадковий війт, а по одному плебан, шпиталь, кляштор і мельник – з яких жоден не сплачує чиншу. Залишається 92 лани, з яких містяни дають чиншу по 26 грошів, разом – 79 флоринів, 22 гроші. З цього війт бере згідно зі своїм привілеєм кожен шостий грош, на віита 13 флоринів, 1/8 флорина (в грошах. – І. М.), 1/12 гроша (в денаріях. – І. М.); відходить старості 66 флоринів, 13 [грошів], шість [денаріїв]. [...] Поємицизни (назва податку, який сплачували містяни і селяни панам на Русі, за право утримання жінки іншого підданства. – І. М.) містяни щорічно дають по 16 флоринів, з чого кожен третій грош бере війт, призначаючи старості десять флоринів, 20 [грошів]. [...] Десятини бджільництва вибрано з міста 57 пнів, кожен по 20 грошів, разом 38 флоринів. Корчма горілчана складає за оренду 104 флорини. Подимного із сіл земських приходить 26,8 флоринів. Там же дві солодовні і два млини добре [улаштовані] на місці над рікою Прут, в тих млинах староста має третю мірку; отримано 1000 флоринів, виділивши з цього частину за привілеєм акту комісарського 333/10 флоринів, залишилось 666.20 флоринів. Мито коломицьке і галицьке обоє одної комори, яке беруть на старосту, це спільно все загалом приносить 1500 флоринів. Szochaczki, це торгове мито – з них складає 32 флоринів, але це повертають на продовольство двору. Там само від зваричів солі, яких буває не

однаково, приходить від них менше чи більше на рік десять флоринів, які беруть звідти, не завжди їх дістається однаково, на цей рік вибрано їх 32 флорини, з чого теж вийт бере третій грош; виділивши вийтові його частину, прийде 21.10 флоринів. Торгове мито, яке беруть з риби і з білуги, а також і з усіх інших риб, як із засолених, так і з живих наступним чином: беруть з бочки шість риб, з півбочки – три, з возу, який тягнуть чотири воли з Волох (Волощини – князівства на північ від Дунаю і на південь від Карпат, що існувало з середини XVI ст. до 1859 р., коли воно об'єдналося з Молдовським князівством. – І. М.), беруть один камінь білуги, а з двома волами – півкаменя, з чого добрий пожиток, але це віддають на потреби двірські. Є там ще й інші податки з коломиїських лісів, про що ревізори задали у своєму реєстрі [власності]».

Важливими є й свідчення люстрації 1627 р.: «Місто лежало перед тим над Прутом, але оскільки розливи річки завдавали шкоди, а ще більше татари, які його нищили вогнем, а кількома роками стерли з лиця землі, не залишивши й сліду [...] через три роки постало місто зі своїми оборонними спорудами: валом, вежами і воротами. Замок з трьох боків оточений валом, на якому поставлено паркан, з четвертого – частокіл; є дві малі вежі й ворота з засувом; ніяких стрільниць немає. Замкові поля повинні косити або жати гультяї, які проходять через місто на роботу. Містяни за власний кошт зробили стрільниці, придбали озброєння, і мало що залишилося до викінчення» (переклад – М. Кочержук і М. Васильчука).

Стосовно ж коломийського замку мусимо пам'ятати, що Коломию кілька разів спалювали чужинці, горіла вона в 1513, 1520, 1531 і 1594 рр. Цілком місто татари спалили в 1589 р., а містян або забрали в ясир, або знищили. В 1590–1633 рр. татари спалили місто тричі, незважаючи на те, що у 1624 р. Коломия була оточена валами і баштами. В лютому 1621 р. татари і волохи зруйнували місто і цілий повіт, в 1620 р. – татари спалили Коломию. Польська хроніка за 1621 р. засвідчує: «Місто татарами спалене і люди з нього вибрані», а за 1624 р. є запис, що татарами місто «з ґрунту знесене». Під час чергового нападу в 1626 р. в місті вже нікому і нічим було чинити опір ворогу. Враховуючи незахищеність міста перед нападами ворогів, а також близькість будинків до Пруту, що постійно своїми водами завдавав шкоди мешканцям, місто, за постановою люстраційної комісії 1616 р., перенесли далі на північ, на територію теперішнього центру. Новий коломийський замок вибудували на пагорбі, на якому пізніше розмістилося подвір'я міської гімназії. Щоправда проіснував цей коломийський замок не довго: з розвитком військової справи, особливо польової артилерії, оборонне значення коломийського замку було втрачене. Наприкінці XVIII ст. орендарі, за дозволом австрійської влади, розібрали його внутрішні мури на будівництво міських споруд, і вже 1778 р. тут залишилися тільки вали.

На фундаментах замку заклали першу коломийську гімназію. В міських документах 60-х рр. XIX ст. збереглися згадки лише про так званий замковий ґрунт, розташований на північ від Снятинської дороги.

Чому відомості королівських люстрацій XVI–XVII сторіч такі важливі для історії Коломиї? По-перше, тут зафіксовані назви перших вулиць – одного з невід’ємних елементів сучасного міста; по-друге, тут знайдемо чимало імен і прізвиськ містян, які згодом трансформуються в перші прізвища коломийців; по-третє, з цього типу історичних джерел дізнаємося не лише про станово-професійну структуру давньої Коломиї, але й те, що вже тоді були окремі міські інституції та їхні очільники – спадковий війт, священики, шпиталь, церква (церкви?), кляштор, горілчана корчма, солодовні, млини, замок, а, окрім інших податків, сплачувалося ще й спеціальне «коломийське мито». Не відомо, чи на то час найважливішим заняттям коломийських містян і далі було добування солі з соляних вікон в передгірських селах Коломийської округи, однак у 1565 р. в місті нарахували 50 зваричів солі. А той факт, що у першій половині XVII ст. у містах Київського та Брацлавського воєводств, а також Білоцерківського, Канівського, Корсунського, Миргородського, Ніжинського та Полтавського полків Війська Запорозького фіксу-

ються багаточисленні групи торговців сіллю з Коломиї, свідчить про те, що коломийці багатіли на посередницькій торгівлі цим товаром. І, наостанок: знаним був податок, що його мусили сплачувати коломийці-чоловіки за право утримувати жінку іншого підданства – «поємщина» (відома ще як «поклонне»). Єдине чого не знайдемо у цих люстраційних матеріалах – ідентифікації коломийців за етнічною належністю, позаяк тоді такої ще не знали, а визначальною була релігія, котра вперше (але не востаннє) й поділила містян на «своїх» і «чужих».

Пояснення термінів:

Гріш – срібна монета, карбувалася в XIV–XVIII ст.

Злотий – грошово-лічильна одиниця, дорівнювала 30 грошам.

Люстрація (королівська люстрація, «королівщина») – податкова або фінансова ревізія, опис державних маєтностей для податкових і військових потреб, що здійснювалася кожні п'ять років у Речі Посполитій з 1562 р. Містила відомості про якість земель, кількість населення, господарські витрати, чистий прибуток.

Чинш (від нім. *Zins*, давніше лат. *census* – податковий перепис майна) – регулярний податок натурою чи грошима, який платили містяни у середньовічній Європі.

Рекомендоване читання:

Іван Монолатій. *Коломиєзнавство. Нариси з історії Коломиї*. Вид. друге. Коломия: Вік, 2016. С. 106–108.

Хрестоматія з історії Коломиї; упор. І. Монолатій. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2016. С. 37–40.

ЯК ЛЬВІВ'ЯНИ СТАЛИ КОЛОМНИЦЯМИ: ПОЧАТКИ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ

У XV–XVI сторіччях середньовічна Коломия, яка доти була містом переважно з русинсько-польським населенням, чи не вперше стала рідною домівкою для «інших», головним чином, так званих «нехристиянинів», котрі поволі ставали повноправними містянами. З того часу ці «чужі» або «інші свої» провадили свій етнічний бізнес у Коломиї, ідентифікували себе з нею, закладали підвалини міжетнічних взаємин, міцно переплетених як діалогом, так і суперечностями. Вже згодом, через два століття по тому, невідомий спостерігач запише: *«Здається, нема більшого міста на Русі як Коломия над річкою Прутом, де була б така сила торговельного люду з різних сторін і країв. Тут можна побачити волохів, угрів, поляків, греків, московитів, вірменів, жидів,*

циганів, турків, литовців. Видається тут вавилонське скопище торгівців з цілого світу – і так день в день, рік в рік».

Як і коли євреї з'явилися у Коломиї, документально встановити сьогодні неможливо. Перші сини і доньки Мойсеєвого народу могли опинитися у нашому місті ще в його літописну добу, в часи Галицької Русі.

Однак вперше про присутність у Коломиї єврея збирача податків (який ще й торгував рибою) свідчили документи 1466 р. (повторно підтверджені 1469 р.), коли каштелян подільський, снятинський і коломийський Михайло Бучацький віддав копальні солі в Коломиї Шимшону з Жидачева (*Samson Iudeus v. Zydzaczow Theloneator*), хоча перші документальні згадки про євреїв у Коломиї відносять до 1563 р. Спорадично невідомі досі «євреї з Коломиї» згадуються в середині XVI століття у документах з Валахії і Туреччини. Там вони фігурують як ті, котрі контролювали торгівлю на шляху до Румунії, що тоді входила до Оттоманської Порти. Найвідомішим коломийським негоціантом у 1599 р. був львівський єврей Мордехай Єгуда.

В дослідженнях з історії євреїв Коломиї «хрестоматійним» називають 1569 рік, коли львівські євреї поселилися на околицях тогочасного міста. Як свідчив у своєму *Нарисі про місто Коломию* краєзнавець Леопольд Вайгель, що ґрунтував своє дослі-

дження на втраченому нині архіві коломийського магістрату, під час люстрації 1616 р. «євреї показали привілей, наданий рішенням любельського коронного сейму від 1569 р.»

Про який привілей власне йшлося? Найімовірніше, це були статті короля Сигизмунда Августа щодо правових та економічних стосунків львівських євреїв, видані 2 лютого 1569 р. у Любліні на вальному сеймі королівства в день свята Благовіщення Пречистої Діви Марії – «від імені та з боку всіх та кожного євреїв, що живуть у межах і поза мурами нашого міста Львова». Цей привілей, як висновував визначний історик галицьких євреїв **Маєр Балабан**, підтвердив право тих львівських євреїв, які переселилися до Коломиї, брати участь у міських повинностях і знаходитися під міською юрисдикцією, користуватися міськими вольностями, мати право рівного з містянами голосу у вирішенні міських справ у вирішенні міських справ і право мешкати на пл. Ринок. Цікаво, що список платників податків 1569 р. свідчив, що довкола тогочасного міста мешкало десять єврейських родин – приблизно 120 осіб.

Зауважмо: приймаючи цей факт як досить умовну точку відліку в біографії коломийської єврейської громади, пам'ятаймо, що в XVI–XVII ст. Львів залишався єдиним у регіоні містом (великі єврейські гміни мали також Краків, Познань, Хелмно

і Люблін), яке мало значну кількість євреїв, а містечка поза Львовом заселяли тільки поодинокі євреї. Мабуть таким містечком, яке не тішилося значною кількістю євреїв, і була тогочасна Коломия. Тож, як зауважував згаданий вище історик, львівські євреї охоче переселялися до таких населених пунктів, адже там вони могли вільно провадити власні торгівлю і ремесло, не були обтяжені правами і привілеями цехів і не підлягали місцевим судам, а лише власним, львівським. А той факт, що наприкінці XVI – на початку XVII ст. польські магнати заснували низку нових і відновили деякі занепалі міста, запрошуючи до їх розбудови осадників, закладаючи єврейські квартали зі львівських чи перемишльських «емігрантів», у випадку Коломиї був, можливо, визначальним. Адже не зважаючи на переселення таких «колоністів» до нового місця, вони й далі визнавали владу львівського рабина й залежність від львівського кагалу. Більше того, ці євреї-емігранти і далі з'їжджалися на урочисті свята до Львова, там ховали своїх померлих, там залагоджували духовні потреби і навіть сплачували своїй «матірній» громаді податки – натуральні і фінансові.

Так тривало досить довго: певним підтвердженням «львівських» єврейських впливів у Коломиї є й той факт, що тут 1599 р. «на коморі» (митниці) «сидів» Марек Юда зі Львова (відомо, що львівські

євреї, наприклад, «сиділи» й у Кам'янці – у 1599 р. якийсь Файбусьовіч, у 1623 р. – Абрагам і Давид, а у 1633 р. – Віктор). А що переважання львівських євреїв у коломийському соціумі не було винятковим, доказом цього є історія такого собі Ірша (Гірша) Мендловіча з Богуслава, який у серпні 1633 р. звільнив від усіх боргів коломийських містян Івана Горівку, Івана Пухчанка і братів Семена, Івашка і Данила Міртичів. Важливим є і той факт, що побіч того, що коломийські євреї були королівською власністю, в Коломийському повіті євреї були власністю шляхти – родини Потоцьких, яка активно підтримувала єврейське осадництво на сході тогочасної Речі Посполитої і віддавала єврейським орендарям право утримання податків.

Досі єдиними джерелами з історії першої організованої громади коломийських євреїв залишаються люстрації 1616, 1621 та 1627 рр. З першої відомо, що євреї вносили щорічно в двір коломийського старости 20 талярів, а євреї-різники (разом з християнами) 40 каменів сала. Люстраційна комісія доручила старості надати євреям місце під синагогу та цвинтаря поза межами міста, звільнивши ці земельні ділянки від оподаткування, натомість єврейська громада мусила сплачувати старості податок. Ось як про це пише Л. Вайгель: *«внаслідок чого [євреї. – І. М.] повинні відбувати повинності, але оскільки перебувають під міською юрисдикцією, мають*

користуватися всіма міськими свободами, в міських рішеннях мають рівні права з міщанами, а також повинні жити в Ринку. Далі люстраційна комісія постановила, щоб на будівництво божниці міське староство виділило місце поблизу, а згодом відведено їм для окопища ділянку землі (власність міста), де розташовувався старий двір, аж до криниці. Цей ґрунт, як і будиночок для цвинтарного сторожа, звільнені від всіляких податків. Комісія також наказує, аби і християнська, і єврейська спільноти не влаштовували торгівлі ні на передмістях, ні на вулицях чи за млином, а лише на Ринку щоп'ятниці від полудня і в суботу впродовж цілого дня. Оскільки євреї скаржилися, що міщани забороняють їм в п'ятницю продавати на столах коріння і дрібні речі, як це робиться в інших містах, комісія наказує, аби міщани жодних перешкод їм у цьому не створювали» (переклад М. Кочержук і М. Васильчука).

А люстрація 1621 р. свідчила, що місто виклопотало для євреїв підтверджувальну грамоту, яка стверджувала, що «за євреями повинні бути збережені їх повинності і права». Таке формулювання для єврейської громади було наслідком трагічних наслідків для містян повені і набігу татарів. Згодом перепис королівських володінь 1627 р. підтвердив обов'язок місцевих євреїв надалі вносити в старостівський двір 20 талярів, а до коломийського замку – разом з християнами – 40 каменів сала. Того ж року партнером львів'янина Іцака Марковіча, який тримав мита в Снятині, Галичі та Коломії, спільно

з Ноту Галицьким, був Лазар Коломийський (значно пізніше «Коломийський», під впливом русифікації, трансформувався у «Коломойський»). Влітку 1627 р. у Грамніці поблизу Щеціна Ваад Чотирьох Земель постановив, що місцеві орендарі мусили щорічно плачувати коломийському кагалові 300 гульденів. В ухвалі вказувалося, що перші три роки ці кошти використовуватимуться на утримання рабина, хаззана і на потреби бідних євреїв.

Правда, коломийська єврейська громада не була чисельною (у 1765 р. у Коломії зафіксували 1072 єврея, у т. ч. 87 немовлят першого року життя, а у цілому повіті – відповідно 10987 та 734) і не належала до тогочасних центрів єврейського життя (з населенням 2 – 10 тис. осіб). Натепер не відомо з якого часу коломийські євреї перейшли з власності польських королів до шляхти. Так чи так, але з міських документів початку XVIII ст. знаємо, що вони вже належали Потоцьким. Зокрема 16 квітня 1715 р. генеральний писар Павел Беное ухвалив таку постанову: *«Враховуючи знищення і занепад яток коломийських міщан, які потерпіли в цей безладний час, а також їхніх маєтків (більше єврейських, ніж бувало), постановляю [...] щоб при оподаткуванні та складанні різних навантажень по оплатах, нічого іншого, лише четвертий гріш християни давали більше, ніж євреї»* (переклад М. Кочержук і М. Васильчука). Ця постанова

повторно підтверджувалася 28 липня 1731 р. та 15 березня 1757 р. Цікаво, що у документі 1757 р. записали, що т.зв. «податок четвертий грош» мусять сплачувати «коломиїці польської нації». Згодом 25 травня 1771 р. коломиїські містяни-християни і містяни-юдеї уклали угоду про підводи, що виїзджали з міста: 17 і $\frac{3}{4}$ припадало кагалові, а 5 і $\frac{1}{4}$ – містянам.

Найзручнішою і наймобільнішою формою економічного життя коломиїських євреїв була посередницька торгівля худобою з Молдови і Валахії та солі з Галичини, а також збіжжям, воском, медом і жиром. Так наприклад у 1786 р. коломиїський негоціант Лейзор Ляйбль отримав право на торгівлю цими товарами на суму 200 тисяч флоринів. Наприкінці XVIII ст. євреї-коломиїці побіч торгівлі, купецтва й корчмарства, диверсифікують свій бізнес, продаючи деревину, добуваючи соду, виготовляючи поташ та продаючи тютюн. Зокрема знаними у той час були продавці тютюну Авраам і Шломо Крігсгабери, Моше Лев, Моше Гонік, Йозеф Шренк та Фейвль Гершль. Власне останній з цього переліку коломиїських тютюноторговців був суперечливою фігурою на тлі місцевої єврейської громади. У серпні 1784 р. розголосу набрала справа його доносів про таємні весілля коломиїських євреїв, а також розкрадання коштів громади – разом із секретарем кагалу Шмуелем Ноту. В останньому їх

звинуватив купець Мендель Маркусь. Коломийські євреї були й знаними лихварями – відомо про «старозаконників» Давида Венгрини і Мошка Восоновича, які у вересні 1765 р. за борги забрали волів від якогось чоловіка з Березова. Домінування євреїв у міській торгівлі не могло пройти осторонь неєврейського населення міста, а тому це спричинювало міжетнічну конкуренцію, в осередді якої лежав релігійний фактор. Зокрема 1768 р. городяни хотіли насильно вихрестити «невірного Майорка, громадянина Коломій».

Щоправда, були й цілком несподівані випадки. Зосібна Нобелівський лауреат, уродженець Бучача **Шмуель Агнон** художньо переказав цікавий епізод з можливих взаємин коломийських євреїв з ватажком карпатських опришків Олексою Довбушем, який з'явився «однієї суботи» в оселі рабина Ар'є: *«Рабі Ар'є сидів у кріслі і руки омив і відпив, і над хлібом благословив Того, що дає хліб, і дав Довбушу, і їв сам. І Довбуша благословив рабі Ар'є. Після їди і пиття повернувся він зі своїми молодцями в гору. І в руці Довбуша клинок, що дав ангел смерті Довбушу. Ні вдень, ні вночі не спочине клинок. Лише із суботи в суботу в день сьомий, коли спочив Господь, як освітиться суботній вечір, покоїться клинок у руці Довбуша, тому що пролилося на нього освячене вино, коли прийшов Довбуш з суботнього вечора до рабі Ар'є, і не ворухнеться клинок, поки не мине субота».*

Так уперше у XVI ст. Коломия зустрілася зі Сходом. Мандрівка Народу Книги середньовічним і модерним містом тривала аж до Голокосту, який насильно вирвав з коломиїської землі і забрав навіки із собою Мойсеевих дітей. А тоді, окрім євреїв, котрі з того часу жили і творили історію своєї громади поруч з українцями і полякам, а ще й вірменами і німцями, наше місто уславилося тим, що одного разу навічно увійшло в аннали європейської історії.

Пояснення термінів:

Ваад Чотирьох Земель – центральний орган автономного єврейського самоуправління в Речі Посполитій, що діяв з середини XVI ст. до другої половини XVIII ст. Складався з 70-ти делегатів кагалів, що представляли чотири історичні землі – Велику Польщу, Малу Польщу, Червону Русь і Волинь.

Кагал – з івриту «зібрання народу». Форма самоуправління в Речі Посполитій у XVI – XVII ст. Використовувалася на позначення єврейської громади чи юдейської спільноти.

Камінь – старопольська одиниця ваги, назви походить від кам'яної частини жорен. Дорівнювала 12, 96 кг.

Рабин – з арамейської з упливами грецької та їдишу, буквально означає «великий», «значний», «вчитель». Духовний лідер єврейської громади, керівник юдейської громади, її духовний наставник.

Синагога – з грецької «зібрання, спільнота», іврити – «дім зборів, зібрань». Юдейський молитовний будинок чи приміщення, де юдеї вивчають Святе Письмо і моляться Богу.

Хаззан – з іврити. Особа, котра звершує молитву в синагозі від імені тих, що там зібралися.

Рекомендоване читання:

Іван Монолатій. *Коломиєзнавство. Нариси з історії Коломиї*. Вид. друге. Коломия: Вік, 2016. С. 95–98. Його ж. *Вічний жид з Коломиї. «Українець» Мойсеєвого визнання Яків Саулович Орешитайн*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2015. С. 16–29. Його ж. *Забутий світ – коломиїські євреї [у:] Хроніка-2000*. Вип. 21–22: Україна – Ізраїль. Київ, 1998. С. 145–152.

Хрестоматія з історії Коломиї; упор. І. Монолатій. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2016. С. 30–31.

ЯК КОЛОМНЯ СТАЛА ЄПІЦЕНТРОМ ВЕЛИКОЇ ПОЛІТИКИ

Позаяк у Середні віки Коломия стояла на пограниччі Польщі, Угорщини та Волощини, вона постійно була не тільки частиною тієї великої арени, на якій, час від часу, відбувалися міждержавні конфлікти і грабіжницькі напади, але й ставала об'єктом тогочасних геополітичних інтересів. Зокрема у складі Молдовського князівства місто перебувало у 1367, 1502–1505 рр. Коломия зазнала руйнувань під час польсько-турецьких війн, в 1505 і 1531 р. Але доки до цього дійшло, 1411-го місто з усім Покуттям поляки продали на 25 років молдовському господареві Олександрові за 100 рублів «срібних грошей» з умовою, що останній виступить на боці Польщі проти Угорщини. З тих міркувань згодом коломийський замок декілька разів дарували молдовським воєводам на утримання.

У 1448 р. в замку проживав вигнанець з Молдови, мультянський господар Олександр, якому польський король Казимир IV Ягеллончик (роки правління: 1447–1492), надав коломийську землю «під нагляд».

Неодноразово просив допомогу Польщі або Угорщини господар Молдавського князівства **Штефан III Великий** (роки правління: 1467–1504), вміло використовуючи її в своїх інтересах.

Так було і 1484 р., коли турецький султан Баязет з великим військом напав на Бессарабію, у липні відібрав фортецю Кілію та готувався підкорити Османській імперії всю Молдову. Тоді Штефан звернувся по допомогу одночасно до Польщі й Угорщини. Проте угорський король Матяш Корвін (роки правління: 1458–1490), який в цей час воював з династією Габсбургів, не міг втрутитися й допомогти, зате поляки пообіцяли воєводі підтримку в тому разі, коли він сам особисто прибуде, щоб скласти присягу на вірність.

Як зауважують історики, Штефан був змушений пристати на цю умову, і 15 вересня 1485 р. у Коломиї, в урочищі Косачів, склав присягу перед **Казимиром IV Ягейлончиком** в присутності 20-тисячного польського війська, шляхти руської, подільської, польської і литовської, senatorів і вищих католицьких ієрархів Польщі. Серед присутніх – Матвій зі Старої Ломни, римо-католицький

єпископ Кам'янця та Яків Дембіцький, каштелян і краківський староста. Через майже 400 років по тому, краєзнавець **Леопольд Вайгель** так оцінював цей факт: *«Стефан, усвідомлюючи своє прикре становище, просив у польського короля допомоги, виказуючи готовність скласти йому особисту шану»*. Слід пам'ятати і оцінку, що її дала найвідоміша у ХХ ст. дослідниця історії України **Наталія Полонська-Василенко**. Пояснюючи історію утворення Молдовського князівства у середині XV ст., вона зазначала, що у південній частині тогочасної Галичини був виразний нахил до Молдовії, рівнозначний тому, який був, скажімо, на Чернігівщині до Москви.

Цю подію докладно описав польський хроніст **Мацей Стрийковський** (1547–1593), покликаючись на свідчення очевидців: *«...1485 року [...] [Стефан] відправив послів до короля Казимира, прохаючи його про допомогу [в боротьбі] проти турків та обіцяючи йому присягнути на вічне васальство й послух разом зі своїми нащадками. Тоді Казимир, бажаючи не пропустити нагоди, щоб підкорити своїй владі такого монарха, який часто перемагав та завдавав поразки туркам, татарам і угорцям, а досі відмовлявся від присяги на його користь, на початку осені вирушив до Львова, звідкіля за його наказом вирушила до Коломиї озброєна на конях уся руська й подільська шляхта, а також багато польських і литовських панів, тож усього війська, придатного до війни, зібралось 20 тисяч вершників. А тоді, як пише*

Кромер, страшним було для турків [саме] ім'я поляків Казимир розташувався табором на широкому полі біля Коломиї. У визначений день з кількома тисячами вершників та з волоськими панами й боярами приїхав [Стефан] до короля. Але тільки його самого коронні й литовські сенатори з пошаною впровадили до намету, де на троні в короні й у королівському одязі сидів король. Там воевода Стефан, тримаючи в руці прапор з волоським гербом, віддав з пошаною поклін королю, впав на коліна, кинувши [на землю] прапор. Там же він заприсягнувся, згідно з прийнятими церемоніями, бути завжди вірним і послухним разом з усім Волоським краєм польському королю Казимирові і його нащадкам, польським королям, не визнавати іншого володаря, бути готовим усіма силами допомагати йому в боротьбі проти кожного ворога, не укладати угоди про мир, ані не починати війни без королівського наказу. Потім король підняв його із землі й поцілував та разом з 13 знатними волоськими панами посадив за стіл та щедро гостив. Насамкінець, обдарований пам'ятними подарунками, [Стефан] повернувся до Волощини, взявши зі собою з тисячі вершників на чолі з гетьманом Яном, званим Поляком, а літописець твердить, що король послав з тим народом свого сина Яна Альбрехта. З тією допомогою Стефан дуже часто завдавав поразки туркам і розгромлював їхні великі війська, внаслідок чого вигнав і викоринив їх з Волощини. І довгий час мав спокій від турецького султана».

Підтверджуючи зарозумілу поведінку поляків, очевидці записали, що складаючи присягу Штефан Великий при цьому «осоромився». У той момент,

коли відбувався урочистий акт присяги, намет було зумисно повалено, і всі побачили приниження молдовського воєводи, який стояв на колінах перед польським монархом. Такі образливі дії викликали у Штефана деякі докори, незважаючи на польсько-молдовське зближення.

Проте ці домовленості, як свідчать джерела, не були дуже міцними, а сам Штефан незважаючи на номінальну зверхність польського короля, діяв одноосібно. І коли 1492 р. селянин на ім'я Муха на чолі 10 тис. русинів напав на Покуття й спустошив його, то поляки прямо звинуватили Штефана в тому, що він з допомогою молдовських союзників підтримав бунтарів, які захопили Снятин, Коломию, Галич (майже всі документи і хронікальні замітки свідчать, що Муха діяв за наказом або згодою Штефана).

Зауважмо, що влітку 1490 р. молдавани і турки вже нападали на Коломию. Ось як про це повідомляв ксьондз Микола Костелецький своїх парафіян у Гданську: *«...Його королівська величність доручив мені уповноваженням довірочних листів доповісти вашому братерству про вторгнення в королівські володіння молдавського воєводи, який уже захопив Коломию та фортецю Галич, а Снятин обложив, турецький султан з усіма силами своїми, гарматами і пушками, під'юджений самим воєводою знищити все, що стоїть на шляху, щоб підкорити своєму пануванню»* (переклад з латини В. Грабовецького).

А невідомий автор «Хроніки часів Стефана Великого Молдовського» так згадував про повстання Мухи і схоплення його поблизу Коломиї: «Через два роки (1488 р. – В. Грабовецький) послав воєвода Стефан якогось пана (Муху. – І. М.) в Руський край і зайняв його до Галича, а через чотири роки прийшов пан Микола Галицький і переміг його військо біля Рогатина. Тоді цей пан утік у Білгород. Коли воєвода довідався про це, таємно послав за ним, і того захопили разом із слугами і 36 кіньми біля Білгорода і привезли до Сучави, де він знаходився у в'язниці цілий рік. Після цього господар звільнив його і дозволив йому повернутися в рідний край. Тоді той пан знову захопив край по Галич. У неділю, коли він знаходився в одному селі біля Коломиї, на нього наїхали поляки і захопили його разом із 35 душами (у перекладі В. Грабовецького явна помилка. Дослівно – “і захопили його і ще шістьох (!) осіб”. – І. М.). Потім його разом з його великим графом по прізвищу Ребге привезли в Коцін (Хотин. – В. Грабовецький), і відрубали йому голову, а його бояр кинули живими зі стін Коціна (переклад В. Грабовецького).

Проте напади на Коломию не припинялися. Скажімо, згаданий вже Мацей Стрийковський свідчить про напад волоського воєводи Петрила на Коломию у 1531 р.: «1531 року волоський воєвода Петрило, зламавши присягу про вірність, з волохами, угорцями, турками і мультанами вторгся до коронного Покутського краю та завоював Снятин, Коломию, Тисменицю й інші міста та волості аж по Галич». Тож

Коломия як місто поступово занепадала. Не в останню чергу це було зумовлено тривалими війнами та зміною напрямків головних торгових шляхів. Відтак воєнні дії призвели до того, що міста Речі Посполитої за своїм виглядом радше нагадували села, а статус приватного чи королівського міста не змінював картини.

Так закінчилася історія, в котрій наше місто цілком випадково відіграло свою роль. Через майже чотири сторіччя, 23 вересня 1877 р. в урочищі Косачів, коломийські поляки з ініціативи Л. Вайгеля, встановили пам'ятний обеліск з написом: *«Тут, на цьому місці, 1485 року Казимир Ягеллончик, король польський, великий князь литовський, приймав присягу вірності від Стефана, господаря волоського»*.

В епоху советського варварства цей обеліск знищили, таким чином зітерши будь-яку пам'ять про цю подію.

Пояснення термінів:

Васал – у Середні віки в Західній Європі феодал, який одержував від заможнішого феодала-сюзерена земельні ділянки й заступництво, за що виконував для нього певні повинності; країна, що у всьому підкоряється тому, від кого або від чого залежить.

Волощина – князівство на північ від Дунаю і на південь від Карпат, що існувало з середини XVI ст. до 1859 р., коли воно об'єдналося з Молдовським князівством.

У XV ст. потрапило у феодальну залежність від Османської імперії.

Рекомендоване читання:

Мацей Стрийковський. *Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси*. Львів, 2011. С. 794–795, 917.

Володимир Грабовецький. *Селянське повстання на Прикарпатті під проводом Мухи 1490–1492 років (З історії спільної антифеодальної боротьби селян України і Молдавії)*. Львів: Вища школа, 1979. С. 107, 119.

Іван Монолатій. *Коломиезнавство. Нариси з історії Коломиї*. Вид. друге. Коломия: Вік, 2016. С. 79–85.

Хрестоматія з історії Коломиї; упор. І. Монолатій. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2016. С. 26–27, 28–29.

ПОБУТ МАЄ ЗНАЧЕННЯ: ОДЯГ, ХАРЧ І ЗАНЯТТЯ КОЛОМНИЦІВ

У XV–XVIII ст. швидкому економічному розвитку Коломия чи не найбільше завдячує торгівлі з Молдовою, Польщею і Волощиною. Винятковою стає роль міста в економічному житті регіону. Коломийська громада прагне торговельної монополії, намагається здобути виключне становище, одержавши право на так званий склад, тобто заборону транзиту із Заходу на Схід і навпаки, будь-яким іншим купцям окрім коломийських. Завдяки цьому коломийські патриції розбагатіли на посередницькій торгівлі, прибутки від якої зросли після надання місту права складу солі у 1443 і 1456 рр. Унаслідок цього, приплив іноземного капіталу, торговельна кон'юнктура викликають значне торговельне й економічне поживлення.

Велике значення приділялося внутрішній торгівлі, адже місто мало особливі привілеї, які забороняли купцям під загрозою втрати краму торгувати по селах, а виключно тільки в Коломиї. Крім того, купцям категорично забороняли обминати Коломию. Подібні привілеї були на торгівлю сіллю, а також на право користування на ярмарку тільки коломиїською вагою.

Коломия стала активним учасником європейської торгівлі Пізнього Середньовіччя – посередником і сполучною ланкою у торговельних зв'язках Балкан, Балтики, Німецьких земель і Московщини. Піднесенню економічного становища міста сприяли експортно-імпортна торгівля зерном, воском, сіллю, селітрою, текстильними виробами, продовольчими товарами, металевими виробами; й транзитно-реекспортна – транзит худоби і шкіри. Різноманітний товар, який ввозили і вивозили, декілька разів обкладали митом. Тому митниці встановлювали там, де відбувався найбільший торговельний рух. Найважливішими митними постами Руського воєводства цієї доби були Коломия і Снятин. Коломия перебувала в системі важливого економічного центру, у котрому були добре розвинені торговельні зв'язки, які позитивно впливали на економічний розвиток сусідніх країн. Оскільки Коломия стояла на основному торговому шляху з Німеччини, Польщі, через Галич на Воло-

щину і Дунай, а через місто йшов шлях на Київ, Угорщину і Чехію, її розвиток, в першу чергу, залежав від торгового транзиту. На Захід «татарським шляхом» через Львів, Коломию, Луцьк, Кам'янець, Київ потягнулися каравани східних товарів.

Та все ж, Коломия, як і переважна більшість тогочасних міст Галичини, впродовж багатьох століть була аграрним містечком. Зокрема лише у 1565 р. міські ґрунти нараховували 100 ланів, у тому числі чотири у власності вїйта, по одному – у млинаря, римо-католицької плебанії і кляштору. На сільськогосподарський характер міста вказували численні городи, які знаходилися відразу за міськими мурами, на передмістях.

Основна частина населення займалася сільським господарством. Цьому відповідали одяг та побут містян. Звичайним вихідним одягом коломиїських середньозаможних містян були жупан, поверх якого міг одягатися кунтуш, пояс, штани, чоботи, рідше черевики, бараняча шапка. Ознакою належності до міського стану вважалися жовті або червоні чоботи й жупан. Тому ремісник, який хотів стати цеховим підмайстром, мусив справити собі або отримати від майстра жупан, чоботи, іноді також пояс, шапку, пару сорочок з лляного або конопляного полотна. Звичайно, жупани багатіїв дуже відрізнялися від жупанів незаможних реміс-

ників. Якщо жупани багатіїв виготовлялися з дорогого сукна, іноді з срібним шитвом, а часом з шовкової тканини, наприклад, з рожевого атласу, то жупани бідноти – з грубого сукна – «паклаку».

Основним жіночим одягом у XVIII ст. була юпка – верхній каптаник з рукавами. Під юпку надягали корсет без рукавів, який був також з яскравого сукна, а у бідних – з конопляного «личака». Спідниці у багатьох виготовлялися з дорогих італійських, французьких, а також східних шовкових матеріалів (табіну, китайки, атласу) або дорогого сукна. У менш заможних – спідниці з дешевих вовняних тканин (камлоту, каламайки, гарасу, крумрасу) або й з личака.

Міська біднота і особливо передмістяни, про яких відомо дуже мало (якщо вони не були членами цеху), як правило, носили одяг дуже близький до вбрання селян: сіряки з грубої вовняної тканини (сірячини) білого, чорного, сірого або коричневого кольору. В одязі передмістян було також багато елементів народного вбрання – солом'яні брилі, «ходаки» з волової шкіри, плетені личаки. Вважається, що менш заможні мешканці міста і передмістяни своїм одягом були подібними до селян, тоді як багате і середнє містянство переважно носило одяг майже як у шляхти.

Традиційними видами господарської діяльності коломийців з давніх-давен були землеробство,

скотарство, рибальство і бджільництво. Однак найголовнішим завжди залишалося землеробство, яке поділялося на три основні галузі – хліборобство, городництво і садівництво.

Городництвом займалися переважно жінки: готували насіння, зберігали його взимку, пророщували навесні, відтак вирощували розсаду і засаджували нею городи. У місті культивували капусту, цибулю, часник, моркву, буряки, квасолю. Згодом почали садити картоплю і соняшник.

Зерно на борошно та крупи переробляли здебільшого у млинах. У Коломиї в XVI–XVII ст. стояли два водяні млини, до яких привозили воду з Пруту. В XVI ст. млини орендували деякі містяни з Коломиї та Галича за 8 злотих на рік.

Поряд із землеробством, розвивалося скотарство. У кожному дворі, якщо дозволяли майнові умови, тримали корів, волів, овець, свиней, коней, різноманітну птицю. Майже в кожного господаря були кури, качки, гуси, індики.

У середмісті й на околицях вабили око сади, де росли різні сорти яблук, груш, слив, вишень.

Жителі також рибалили у притоках Пруту, які вздовж і впоперек перетинали Коломию. Багато хто з містян любив посидіти на березі Пруту. Рибували вудкою з саморобним гачком та примітивними підсадками.

Упродовж віків коломийці полювали у навколишніх лісах на зайців, лисиць, вепрів, диких кіз.

Дехто з містян ходив коло бджіл. Мед у натуральному та переробленому вигляді широко використовували у харчуванні й лікуванні. У XVI ст. місто мало 57 пнів вуликів, тоді як в Снятині їх було 20, а в Галичі – 21.

Більшість міщанських господарств повністю забезпечували себе продуктами харчування і деякими речами домашнього вжитку.

А що ж їли давні коломийці? Адже «традиційну» справу для багатьох містян – картоплю – завезли в наші краї лише у XVIII ст. Тож містяни до того часу харчувалися житом, гречкою чи просом. Сюди ж слід додати й бобові рослини – горох, сочевицю, боби. А ще містяни полюбляли цибулю і часник, а також капусту. Інколи на стіл коломийців потрапляли помідори, привезені з Південної Америки. Лише з XIX ст. великого поширення набула кукурудза. Тож довший час містяни їли каші – гречану, пшеничну чи горохову.

Пояснення термінів:

Жупан – у 16-18 ст. східноєвропейський приталений верхній одяг східного походження, елемент «сарматської моди». Був поширений серед заможного населення Речі Посполитої – шляхти, козаків, містян, інколи селян.

Сіряк – український народний чоловічий та жіночий верхній плечовий одяг до стану, який носився зверху по сорочці.

Рекомендоване читання:

Монолатій І. *Місто великих князів: міркування про історію Коломиї [у:] Коломия давня і нова: міська цивілізація в історії та культурі*. Коломия: Вік, 2005. С. 18–20.

ПЕРШІ ХРАМИ ХРИСТІЯНСЬКОЇ КОЛОМИЇ

Першорядне значення в житті давніх коломийців посідала християнська Церква – громада християн, яка мала звичай називати себе католицькою (всесвітньою) і запроваджувати інституції, покликані оберігати тут достовірність Ісусового вчення. Християнство наших предків відзначалося своєю євангельською глибиною, було одним із найкращих способів втілення Христової науки. Однак, до початку Нового часу, християнські церкви й монастирі в Коломиї розвивалися повільно і з перервами, бо християни жили незалежними одна від одної спільнотами, розкиданими по території міста та його околиць.

Слід пам'ятати й те, що фактично до 1596 р. в Україні існувала церква візантійського обряду, яка не підпорядковувалася папському престолові. З прийняттям Берестейської унії (1596) подекуди її

стали називати уніатською. Львівська єпархія, до складу якої тоді входила і Коломийщина, приєдналася до унії лише 1700 р. за єпископа Йосипа Шумлянського. 24 лютого 1807 р. папа Пій VII видав буллу про відновлення Галицької митрополії. Відтоді уніатську церкву в Галичині стали називати греко-католицькою.

Переконали, що у складних взаємовідносинах двох типів європейської цивілізації – західної (католицько–протестантської) і східної (греко–православної) – наше місто (принаймні, до поч. ХХ ст.) прагнуло до поєднання обох традицій у живу соціально-політичну і культурну синтезу. Адже відомо, що міське суспільство попри всі перепони часу залишалося відкритим, здатним толерувати і органічно інтегрувати здавалося неприйнятні для православ'я соціально–культурні явища. Навіть у кульмінаційні моменти боротьби з місцевими поляками русини демонстрували, що вони протистоять не західній (латинській) цивілізації, а агресивним намаганням поневолення з боку найближчих сусідів. У місцевої української людности залишалося два шляхи: зберігати вірність традиціям православної Церкви, налагоджуючи співжиття католицької і православної громади, як це було у Коломиї, чи асимілюватися або бути витісненим новою релігійною громадою, як це було, наприклад, у Львові.

Вперше католицький храм фігурує в документах як монастир Діви Марії *отців–домініканів*, які, разом з католицтвом, ширили полонізацію. Його було засновано у 1246 р., а 1413 р., на місці старого храму, польський король Владислав Ягейлло заклав нову чернечу обитель (в південно-західній частині міста, над Прутом). Вона, на думку Леопольда Вайгеля, була своєрідним форпостом поширення польського впливу на Угорщину. У 1589 р. монастир, разом з Коломиєю, спалили татари. Однак, вже 1595 р., на генеральній капітулі Ордену у Валенсії вирішено, що коломийський монастир, поряд з іншими, переходить до компетенції Руської провінції святого Яцка. Новий домініканський монастир збудували приблизно 1627 р. Рештки цієї обителі виявили 1875 р. під час будівництва сучасної ратуші й магістрату. Її основні приміщення стояли там, де нині парафіяльна церква св. арх. Михаїла. На сході було монастирське кладовище. Згодом, після ліквідації ордену домініканів у 1788 р., монастир закрили, а його приміщення передали магістрату. В 1855 р. на місці монастиря й збудували парафіяльний греко-католицький храм.

Мало відомо і про *францисканців*, які активно поселялися у Галичині і вже у 1345 р. мали окремий вікаріат Русі. До його юрисдикції належав і чернечий дім отців–францисканців у Коломиї.

Осібне місце в церковній історії міста посідала римо-католицька парафія Діви Марії, центром якої був, посвячений перед 1353 р., костел.

Коли ж спорудили перший храм візантійського обряду в Коломиї, поки що встановити не вдається.

Відомо, що рівнозначним з відновленням Галицької православної єпископії, **Михайло Грушевський** вважав призначення намісником львівських, галицьких, кам'янецьких, снятинських і коломийських округів Я. Гдашинського з правом візитації церков і створення архимандритства. Вже у 1530 р. православні міщани отримали дозвіл заснувати монастир. Можливо, про цей монастир йшлося у покрайніх записах «Триоді Цвітної», які засвідчували передачу цієї богослужбової книги до Коломиї: *«Сію книгу глаголемную Триодъ Цвітную, предал до монастиря коломийського Благовіщення Пресвятой Богородиці до храму отцу Венедикту Ступницькій ігумен богословский львовский за своє отпущеніє гріхов 1687 року».*

Коломийський монастир (заснований 1610 р.) належав до відомої обителі православ'я – Манявського скиту, а поруч нього знаходилася зведена у 1587 р. Благовіщенська (помилкова назва – Спаська) церква з дзвінницею, яка збереглася до наших днів. Коломийський Благовіщенський монастир згадується й в реєстрі православних ігуменів від 1724 р. (правда, вже 1744 р. його ліквідували).

Пам'ятаймо: *Благовіщенська церква* пережила реставрації 1648 і 1767 рр., перебудову 1845 р., однак зберігає і сьогодні первісний стан. Насправді, дерев'яна українська церква Благовіщення Пречистої Діви, а також цвинтар поблизу неї, була збудована 1751 р. і містилася на території, де свого часу містився кінотеатр ім. М. Ірчана. Після того, як церква у 1830-х рр. згоріла, цвинтар і навколишні ґрунти стали поступово занепадати і згодом, як наголошує сучасник, «через неухагу русинів нехристи цілком обсіли цей ґрунт». З тих причин, стараючись привернути увагу коломиїців до того місця, «де наші праотці стільки добра від Бога випросили», «де колись Богові Русь славу віддавала, а нині в ХІХ столітті, бур'яни ростуть», як писала коломиїська газета «Руская Рада», в 1909 р. там поставили кам'яний хрест, на якому зберігся напис: *«Сей хрест поставлено на місці старої церкви (з 1751 р.) Благовіщення Пр[ечистої] Діви в серпни 1909»*, але згодом його перенесли на цвинтар на нинішню вул. Карпатську. Правдоподібно, що починаючи від 1818 р. монастирська церква на т. зв. Монастирку (на місці колишнього монастиря на нинішній вул. Карпатській) має назву Благовіщення Пресвятої Діви.

Давню історію має вже згадана парафія та *церква св. архистратига Михайла*. Можливо, храм був збудований у ХVІ–ХVІІ ст., однак відомостей про

це нема. Знаємо, що, принаймні, напровесні 1730 р. він був головною руською церквою в Коломиї. Прихід церкви складали, здебільшого, коломиїські містяни та мешканці довколишніх сіл. Парафіяльні метричні книги засвідчують, що парохом був Павло Филипович, його співслужителями – українські священики Іван Чернятинський (можливо, з с. Чернятина), Григорій Сопівський (мабуть, з с. Сопова); а парафіянами – коломиїці з прізвищами Шепетюк, Лехник, Шаманович, Яремчук, Залуцький, Кичак, Левицький, Зозуляк, Хом'як, Дашкевич, Гринюк, Кукурба, Слободян, Стадниченко, Пазюк, Абрам'юк; прізвиськами – Пастух, Старець, Міняйлук, Мельник, Тесля, Тихий, Ходак, Коваль, Винник, Римар, Маляр, Ткач, Пахолок; чужинці – Циган, Словен, Москаль; селяни – з Воскресінців, Ключева, Сопова, Перерова, Чернятина, Балинців; містяни – з Коломиї, Калуша, Хотимира, Самбора, Винників (?) та ін. Ці відомості заперечують поширене твердження **Володимира Грабовецького**, що коломиїську парафію св. Михаїла в 40-х рр. XVIII ст. складало тільки 20 осіб.

Стосовно ж побуту тогочасного духівництва, то священик, як стверджують дослідники, *«своєю інтелігентністю і товариським положенням дуже мало різнився від селян. Разом працював з ними в полі, разом увечері йшов до корчми, разом пив і бився, разом гуляв на весіллях, разом сумував на похоронах»*. Така тенденція

очевидна і для Коломиї, адже, як правило, більшість містян була римо-католиками або юдеями. І все ж, містянам були ближчі традиційні західно-європейські цінності, а тому, як стверджують, «українець з Коломиї міг легше порозумітися з поляком з Ряшева, ніж із росіянином з Воронежа». Вже згодом сучасники про них казали, що, греко-католики мали православне обличчя, римо-католицьке громадянство і просвічену австрійську душу.

Першорядне значення для коломиїців християнські храми завжди мали ще й тому, що у них зберігалися метричні книги – важливе історичне джерело перших, офіційно задокументованих, прізвищ коломиїців.

Пояснення термінів:

Домінікани (*Ordo praedicatorum*) – члени чернечого ордену в Римо-католицькій Церкві, який заснований Домініком де Гусманом (бл. 1170–1221 рр.), чорним каноніком із Кастилії в Іспанії. Формально затверджений папою Гонорієм III у 1216 р. Головні завдання – проповіді мандрівників, а з 1231 р. Ордену доручається інквізиція. В Галичині перший домініканський монастир засновано в 1238 р.

Францисканці (або мінорити *Ordo fratrum minorum* – OFM) – члени католицького чернечого ордену (спочатку братства), заснованого Франциском Ассизьким (1182–1226 рр.) в Італії у 1207–1209 рр. Францискани

жили не в монастирях, а серед мирян, займалися благодійністю. У 1223 р. Орден затвердив папа Гонорій III. Завдання: пробудження народної набожності й наукова праця, вимога абсолютної бідности.

Рекомендоване читання:

Іван Монолатій. *Коломиєзнавство. Нариси з історії Коломиї*. Вид. друге. Коломия: Вік, 2016. С. 98–101.

Іван Монолатій. *Цісарська Коломия. 1772–1918*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. С. 91–94.

Хрестоматія з історії Коломиї; упор. І. Монолатій. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2016. С. 40–55.

ПРО "КОЛОМНИЦІВ" ПАРОХІЇ СВЯТОГО АРХИСТРАТИГА МИХАЇЛА

Якими були «ранньомодерні» коломиїці, яких вір й націй, сьогодні точно не знаємо. На таке невітшне твердження мене спрямовує думка знаного громадського діяча і педагога-краєзнавця ХХ ст. Івана Михалевського, котрий про Коломию у часи Хмельниччини писав таке: *«Коломия до повстання [Богдана Хмельницького] не пристала, бо тут тоді переважав доволі сильний елемент польського міщанства, хоч між покутськими повстанцями було доволі і міщан-українців»*. Та й справді: давня і модерна історія Коломиї ще чекає свого сумлінного дослідника, котрий з'ясував б усі «за» і «проти» етнічної і релігійної належностей містян-коломиїців, їх місце і роль в українському, польському чи єврейському міфотворенні про наше місто, і лише тоді

спробував об'єктивно розповісти про ті давні і дивні часи.

А той факт, що й досі можемо опиратися лише на джерела, що їх вперше оприлюднив **Михайло Грушевський**, опублікувавши люстрації («королівщини») XVI ст. свідчить про суттєві лакуни в коломиїському краєзнавстві. Пригадаю, що саме у них, вперше зафіксували тих коломиїців-містян (чоловіків і жінок) та їхні імена-прізвища (прізвиська), однак лише тому, що вони сплачували чинш. Тож, услід за нашим найвідомішим істориком, ще раз звернімо увагу на їхні імена і прізвища. Саме у 1565–1566 рр. ними вони ідентифікувалися як мешканці тогочасної Коломиї. Їх можна об'єднати у чотири умовні групи – за місцем проживання у самому місті і розміром сплаченого чиншу.

Перша група: *Хрін Івачковський, Мартін, Ілько Антонович, Андрей, Марцін Дробний, Іван Воскресінський, Антонова, Панкова, Братко Ярослав, Тимко, Андрей Щесного, Антось, Яким, Олекса Голевчін, Омелянова, Санайкова, Хрінко Угрин, Іванеч Тимків, Петрова, Яч Гусечіч, Юрко Гасчін, Сечко Дяк, Онуско, Ячко Верещак, Іваніха, Іван Бель, Павел Данілович, Мікіта, Ігнат, Олекса, Грін Жупник, Іванко, Янко Лях, Сідор, Щесни, Прочик Гусчік* (вулиця Л е л о в а).

Друга група: *Анна Івахова, Сідоріха, Гаска, Марухна, Ілясіха, Іванова Заблотна, Юрко Різник,*

Іван Андрейович, Юргі Кушнеровіч, Ілько Гвоздецький (вулиця С н я т и н с ь к а).

Третя група: *Ігнат, Васко Мельник, Роман, Кондрат, Матіс, Василь Скржесани, Васко Крупа, Андрейова, Артис, Небржажни* (вулиця «за Ринком», за іншим прочитанням – З а р і н о к).

Четверта група: *Василь Крупіч та Янко Коваль*, які жили осібно від решти коломиїських містян і передмістян.

До «перших» коломиїських прізвищ додаймо ще й відомості про представників, які склали виробничу основу середньовічної Коломиї у згадані вище роки (причому імена й прізвиська тут переважають):

кравці – *Есусек, Блоско, Чорноніс, Гриневич, Чапоніч, Хріско, Угрин, Кузьма*;

шевці – *Ян Сепиніч, Савка, Гричіна, Дмитро, Роберський, Левко, Гірно, Іжикович, Войтаско, Греско, Дасно, Іваско*;

ковальський цех (який згуртував ковалів, слюсарів і мечників) – *Болдур, Оначко, Іванко, Москал, Павло, Гавілеч, Петро Римарш, Валенті, Петрушіч, Ярос Вратко, Олекса Сідляр, Шлюсар Хроми*;

кушнірі – *Волинець, Угрінович, Юрко, Семен, Юдас, Міско, Литвин, Міско, Боргау, Буркуніч, Міско, Чорний, Яків*;

бондарі – Павло, Гліско, Хресні, Іван, Кунаш, Муха.

Зрозуміло, що історичних джерел, котрі зафіксували коломийців та їхні імена-прізвища віддалених од нас часів, є значно більше. Віднайти та пояснити їх – завдання справжніх коломієзнавців.

А поза цим справжнім «Клондайком» для істориків Коломиї й далі залишаються метричні книги коломийських парафій, що збереглися у нашому місті, починаючи з початку XVIII ст., а тому є надзвичайно цікавими і цінними джерелами не лише внутрі-церковного, а й міського життя. Ба більше: володіючи записами цих книг, можна з достовірністю розпочинати наукову дискусію про демографічні, етнічні й конфесійні процеси у тогочасній Коломиї та й поза нею.

Спираючись на знайдену коломийськими музейниками у 1990-х «Метрику міста Коломиї, в парохії церкви святого архистратига Христового Михайла списаної» (*Liber nator copulator et mortuor Eccesiae S. Michaelis Kolomiae ab A.D. 1730*) тільки за період 5 квітня 1730 – 27 грудня 1760 рр. можна стверджувати, що в цьому знаному коломийському храмі чин хрещення прийняли 160 осіб (цікавих *запрошую* дивитися рекомендовану літературу і спробувати знайти своїх ймовірних родичів). Зокрема у перший рік записів (1730) до «Метрики» записали сімох немовлят – Михайла Зозубяка, Єлену Гойчук,

Елену Дезерканюк, Проконія Старця, Анну Шепетюк, Василя (прізвище не збереглося), *Николая Филиповича* (сина о. Павла Фипиловича); а от у 1760 р. – лише п'ятьох: *Симеона Ключевського* (Ключівського), *Георгія Залуцького, Симеона* (прізвище не збереглося), *Петра Кичака, Марію Зозуляк.*

Зауважмо: упродовж цих 30-ти років (позаяк перекладено приблизно 40 аркушів «Метрики») не поодинокими є місця в цьому документі, котрі свідчать про місяці, коли записів просто немає. Відтак не можна з упевненістю стверджувати, що коломиїська парохія св. арх. Михаїла у XVIII ст. «збільшувалася» у середньому лише на 5 осіб. Адже досі не знаємо кількості вірних, котрі молилися Богові саме у цьому коломиїському храмі.

Однак саме ці, найперші, відомості «Метрики» значно розширюють наші знання про Коломию тих часів. Зокрема те, що парохом церкви св. арх. Михаїла був о. *Павло Филипович*, а його співслужителями – *Іван Чернятинський* та *Григорій Сопівський* (вочевидь відповідно з Чернятина на Городенківщині чи Сопова на Коломиїщині). А от парохіянами були коломиїці з прізвищами, скажімо, *Шепетюк, Лехник, Шаманович, Яремчук, Залуцький, Кичак, Левицький, Зозуляк, Хом'як, Дашкевич, Гринюк, Кукурба, Слободян, Стадниченко, Пазюк, Абрам'юк.* Були тут й коломиїці з пріз-

виськами *Пастух, Старець, Міняйлюк, Мельник, Тесля, Тихий, Ходак, Коваль, Винник, Римар, Маляр, Ткач, Пахолок*. Не бракувало й чужинців, чи їх нащадків – *Циган, Словен, Москаль*. А ще «Метрика» свідчить, що до парохії св. арх. Михаїла належали «міські люди» з Коломиї, Калуша, Самбора, Винників, а також селяни з теперішніх Коломийського, Городенківського чи Снятинського районів Івано-Франківщини.

Для цікавості назву лише деякі міські прізвища та прізвиська, котрі зафіксовані у «Метриці» в 1730–1760 рр. (хоча останні записи датуються 1777 р.): *Іван Шепетюк, Анна Лехникова, Іван Окописний, Параскевія Кичакова, Яків Теодорович, Ілія Шаманович, Іван Артанеста, Павло Филипович, Павло Кукрицький, Марціян Лепенський, Марія Паславська, Єкатерина Кинашовська, Федор Абрамовий, Григорій Гринюк, Юзеф Галчук, Іван Яремчук, Михайл Левитській, Зенія Стефаниха Сенкевичка, Стефа Дашкевич, Елена Федориха Абрамючка, Василій Тихий, Григорій Курурба, Мазим Стадниченко, Лукаш Гломбович, Теодор Хом'як, Василій Залуцький, Іван Кичак, Григорій Зозуляк*.

Тож найпоширенішими «коломийськими» прізвищами парохіян церкви св. арх. Михаїла у 1730–1770-х рр. були такі:

Гринюк – *Іван Гринюк*, охрищений 8 травня 1754 р.

Грицюк – *Василій Грицюк*, охр. 25 серпня 1753 р.

Кичак – *Григорій Кичак*, охр. 20 травня 1731 р.

Лехник – *Онуфрій Лехник*, охр. 20 серпня 1757 р.

Стадниченко – *Василій Стадниченко*, охр. 3 листопада 1759 р.

Шепетюк – *Анна Шепетюк*, охр. 20 серпня 1730 р.

Яремчук – *Андрей Яремчук*, охр. 28 лютого 1755 р.

Носії деяких з цих прізвищ ще й нині щасливо мешкають у нашому місті, а отже є саме тими «справжніми» чи «історичними» коломиїцями, котрі з діда-прадіда є, по-перше, коломиїськими містянами, а, по-друге, парохіянами Святомихайлівського храму!

Але мусимо пам'ятати, що багато мешканців Коломиї – парохіян Святомихайлівського храму – у цей час ще не мали власних прізвищ (або їх не внесли у документи парохії), а їхні християнські імена, передані инколи латиною, не вказували на очевидну етнічну належність. Через це підрахунки новонароджених і охрищених коломиїців – парохіян нашої відомої міської церкви – можуть бути тільки наближеними до реальних. Адже у нашому місті, зазвичай, кожен храм вів запис народжених, померлих і одружених, і не конче греко-католицький. Тож «церковні» книги завжди, якщо мова про Коломию, містили цікаву інформацію про її мешканців.

Пояснення термінів:

Люстрація (королівська люстрація, «королівщина») – податкова або фінансова ревізія, опис державних маєтностей для податкових і військових потреб, що здійснювалася кожні п'ять років у Речі Посполитій з 1562 р. Містила відомості про якість земель, кількість населення, господарські витрати, чистий прибуток.

Чинш (від нім. *Zins*, давніше лат. *census* – податковий перепис майна) – регулярний податок натурою чи грошима, який платили містяни у середньовічній Європі.

Рекомендоване читання:

Іван Монолатій. *Прізвища коломийців-українців XVIII ст.* [у:] *Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле.* Том II. Видання Комітету Коломиян. Філядельфія – Коломия, 2008. С. 31–34.

Іван Монолатій. *Забуті та невідомі метрики Коломій 30 – 60-х рр. XVIII ст.: або деякі критичні думки з приводу нашого незнання* / <http://kolomyya.org/histpub/historypub13.htm>

Хрестоматія з історії Коломій; упор. І. Монолатій. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2016. С. 37, 40–55, 439, 441.

ЯК У КОЛОМІЇ ТРИЧІ "ПЕРЕПИСУВАЛИ ДУШІ"

Помітний слід у церковному житті Коломиї кінця XVIII – початку XX ст. залишила Римокатолицька Церква, яка об'єднувала віруючих поляків, а подекуди – німців та українців. Для їх духовних потреб 1775 р. у бароковому стилі звели величезний, як на ті часи, парохіяльний костел (нині – греко-католицька парохіяльна церква св. священомученика Йосафата Кунцевича). Про це коломийський музейник і краєзнавець **Володимир Кобринський** у статті «Коломия – столиця Гуцульщини» (1942) згадував так: *«До найдавніших будівель в Коломиї належить стара дерев'яна церква на цвинтарі й парохіяльний костел, який вимуровано в р. 1775».*

Досі триває дискусія, чи цей храм 1775-го лише відновили, а чи він був новим, збудованим згідно з традиціями пізньобарокової школи **Бернарда Меретина** (*Bernard Merettiner*), а чи це було 1762-го,

чи ж 1788-го. А позаяк цей архітектор помер 1759 р., невідомо, хто саме був будівничим цього костелу, який, мабуть, замикав довгий список Меретинових шедеврів, в якому зокрема були й собор св. Юра у Львові, костел у Городенці й Бучацька ратуша. Сьогодні ж відомо, що будівництво нового мурованого костьолу розпочали у 1763 р. Щоправда «коломийський» Меретиновий костел мав вже тоді своїх братів-близнюків – храми в Годовиці (1758) та Берездівцях (1766 або 1772). Це свідчить, що коломийський костел був *реплікою* (повторенням) відомих на тоді храмів, збудованих за Меретоновими кресленнями. (В 1830 р. костел частково згорів, майже повністю було знищено його зовнішній вигляд; відбудова тривала, з перервами, до 1895 р.).

Так чи сяк, але важливим джерелом з історії цієї парохії – на той час римо-католицької – залишаються так звані «Переписи душ», чи перелік вірян 1783, 1786 і 1788 років коломийської «латинської» парохії. Перші дослідники цих документів ще наприкінці ХІХ ст. зауважували, що *«ці відомості цілком достовірні, оскільки походять з доби, за якою до нас дійшли скупі і непевні статистичні дані суто місцевого значення. Завдяки їм дізнаємося відомості про кількість населення, його походження і професії»*.

Одразу ж додаю, що, поряд з вже відомою читачам «Метрикою міста Коломиї» 1730 р., ці

переписи – «*Conscriptio parochia Colomiensis...*» досі є важливим джерелом з історії нашого міста ранньогабсбурзької доби. Адже перепис 1786-го подавав нумерацію міських будинків, вказував тих коломиїців, котрі там мешкали (починаючи від найстаршої віком особи), їх імена і прізвища. Щоправда тут маємо суттєву проблему – рубрики, в котрих йшлося про віровизнання (належність до римо- чи греко-католицької спільноти) і чин хрещення, – не заповнювалися. Перепис 1788-го має аналогічні переваги і недоліки, однак й ті відомості, що тут містяться є дуже важливими, позаяк, як стверджували дослідники кінця ХІХ ст., *«зважаючи на брак метричних книг і записів, які знищила пожежа в попередньому, старому, костьолі»*. І найцікавіше, що за цілковитого незнання щодо авторства записів, відомо, що останні записи належали ксьондзові Конрадові Леховичу (пригадаймо, що записи «Метрики міста Коломиї» належать, найімовірніше, о. Павлові Филиповичу). Не дивлячись на те, що у переписах 1783 і 1788 рр. конфесійна належність не вказана, дослідники цих документів бралися стверджувати, що йшлося тут про коломиїців-римо-католиків.

Однак найінформативнішим і найоригінальнішим «переписом душ» залишається перепис 1786 р. Саме він чітко інформує, що 1786-го у Коломиї було 148 номерів будинків, 160 родин, 750 парохіян,

а загальна кількість зафіксованих осіб становила 759 душ. Йшлося тут про «парохіян-коломиїців римо-католицького обряду». Перепис імен, зафіксований 1786-го, зберіг цікаві відомості про родові прізвища тогочасних коломиїців-латинників, особливості яких свідчать про присутність серед тутешніх римо-католиків не лише поляків, а й полонізованих вірмен і українців.

Це, зокрема, *Абгаровичі, Адамовичі, Баранінки, Басцяки, Бейкові, Бейовці, Бялоскурські, Бодзяновські, Брошкові, Хржановські, Хмельовські, Чайковські, Чеплінські, Доманські, Філіповічі, Гурські, Грушинські, Грушковські, Холоневські, Юркевичі, Яворські, Кахнікевичі, Карпінські, Коженювські, Копертинські, Камінські, Ключіки, Крживокульські, Косцінські, Косовські, Куніцькі, Лютникові, Лехникові, Лецинські, Міхалевичі, Маліновські, Нерадкові, Нарольські, Оссолінські, Остронговські, Пйотровські, Патковські, Піскозуби, Прижигродські, Роевські, Рогачевські, Ржепецькі, Шабеткові, Славінські, Скорчинські, Шигельські, Семяки, Санойці, Швіцарцькі, Словіцькі, Самсоновичі, Слонювські, Смоневські, Станішевські, Смутьці, Сотніці, Смаховичі, Тимочки, Томашевські, Топчуки, Васевичі, Врублевські, Вадзикевичі, Верещинські, Винники, Вільчинці, Желякевичі і Залеські.*

Нині, чимало коломиїців з такими чи змодифікованими прізвищами, й далі живуть у нашому

місті, ідентифікуючи себе вже українцями, навіть не підозрюючи про свої «вірменські» чи «польські» коріння.

Коментуючи цей перелік родин, невідомий краєзнавець кінця ХІХ ст., зауважував, що *«багато тих родів нині не існує: вимерли, зокрема Остронговські та Крживокульські, колись великі роди»*.

Але повернімося до, сказати б, статистичної частини «перепису душ» 1786-го. Наш «анонім» повідомляє: *«Сторіччя тому (розвідка, на яку я опираюся, надрукована 1891 р. – І. М.) наша парафія налічувала менше душ, аніж нині в одному з передмість Коломиї; а з них чимало перебуває в родинних зв'язках з особами греко-католицького визнання, вказуючи на це у записах. З кількості родин, підрахованих за допомогою перепису, випливає, що на звичайну родину в Коломиї [...] припадало понад 4, а інколи – 5 осіб»*. Далі цей краєзнавець зазначає, що зіставивши кількість господарств, що їх ці родини займали, показує *«мале скупчення населення, а в самій Коломиї 92% родин займали вільні будинки»*. Відтак найцікавіше тут буде далі: оскільки у Коломиї на 1786 р. налічувалося 647 будинків, дослідник припустив, що населення міста становило всього 3 тисячі осіб, а, отже, *«була малим містечком, в якому людність вільно і широко поселялася»*.

Неменш вражаючим виглядає поділ коломиїців-римо-католиків за соціальним становищем і працевлаштуванням: з 371 особи чоловічої статі маємо 166 осіб віком понад 20 років, а також 9 шляхтичів,

2 ксьондзи, підвійта, міського писаря, 10 стражників тютюну, органіста, маляра, різьбяр, музиканта, 10 мануфактурників, 20 боднарів, 6 ткачів, 4 кушніри, коваля, 4 римарі, 2 слюсарі, пивовара, мельника, трактирника і 24 слуг. Як бачимо, у «римо-католицькому» середовищі переважали ремісники й промисловці – їхня кількість та професії свідчили про збільшення *«активності міста, яке давало можливості і могло дати можливість заробітку»*. Для дослідника загадкою залишалося й те, що у переписі 1786 р. не було жодних (!) згадок про землеробів, хоча до таких він наважився зарахувати 32 особи, пояснюючи це тим, що тоді *«Коломия мала надлишок вільних та незабудованих ґрунтів»*.

А от той факт, що під час трьох переписів – 1783, 1786 і 1788 рр. – у нашому місті знайшли лише одну (!) «фаховоубогу» особу, свідчить про брак тут купецького стану. Ймовірно, що «переписувачам» йшлося, насамперед, про місцевих римо-католиків. Адже на той час у Коломиї активно працювали купці-євреї, як-от Крігсгабери, Леві, Гоніки, Шренки чи ж Гершлі (в 1812 р. у Коломиї мешкала понад 2 тис. євреїв, об'єднаних у 427 сімей, у т. ч. 986 чоловіків і 1047 жінок). Тож цілком можливо, що 3-поміж коломийських католиків (римо- і греко-католиків) на той час християни, фактично, не мали представників свого етнічного бізнесу. Натомість таким були коломийські євреї, представники

родин Чаєсів, Вісельбергів, Мельцерів, Розенгеків, Зенензібів, Гутігів чи Блетлерів, які ще й просили дозволів для продажу міської нерухомості.

Одночасно тогочасна Коломия не могла похвалитися присутністю у ній органів влади та самих владців: «переписи душ» зафіксували підвійта, міського писаря та 10 стражників «від тютюну». І це, як зауважує невідомий дослідник, *«фактично все, хоча ще тоді перевага в урядуванні належала полякам, до того ж римо-католицького обряду»*. Тож влада у Коломиї наприкінці XVIII ст. зосереджувалася у руках підвійта Його Мосці пана Каєтана Пйотрковського, а після 1788 р. – комісара Францішека Веслевського.

А той факт, що після входження Галичини до складу Австрійської імперії у червні 1772 р., перед новою владою постало завдання впорядкувати мережу міст і містечок, засвідчив, що із 311 міських поселень, які були 1776-го на території нової провінції, лише 13 відповідали функціям і виглядові справжніх міст. На українській етнічній території справжніми містами австрійці визначили 9 міст – Львів, Перемишль, Ярослав, Самбір, Дрогобич, Броди, Тернопіль, Збараж і Бучач. Як бачимо, Коломиї у цьому переліку не було. 1781 р. наше місто увійшло до складу Станиславівського округу Королівства Галичини і Володимирії з центром

у Львові. Біографія Коломиї як міста вкотре розпочиналася з нуля.

Рекомендоване читання:

Іван Монолатій. *Цісарська Коломия. 1772–1918*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. С. 23–25, 27.

Іван Монолатій. *Коломиєзнавство. Нариси з історії Коломиї*. Вид. друге. Коломия: Вік, 2016. С. 153.

Хрестоматія з історії Коломиї; упор. І. Монолатій. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2016. С. 100–102.

ТЮТЮН, СІЛЬ, ШТЕМПЕЛЬ і ШКОЛА: КОЛОМНЯ В ПЕРШІ РОКИ АВСТРІЙСЬКОГО ВРЯДУВАННЯ

Як відомо, після першого поділу Польщі, Галичину австрійські війська зайняли у червні 1772 р. Згідно з новим адміністративним поділом 1781 р., Коломия увійшла до Станіславського округу Королівства Галичини та Володимирії з центром у Львові. Однак лише на короткий час Коломия частково втратила свої колишні функції повітового центру – у 1815 р. створили окремих Коломийський округ.

Урядовий декрет від 13 травня 1784 р. надавав великого значення колишнім королівським містам, до складу яких віднесли наше місто. Однак лише теоретично коломийські містяни звільнялися від панщинязних повинностей, а міський устрій

почали формувати подібно до населених пунктів Австрійської імперії. Адміністративна влада, як і раніше, належала магістратові, вибори до якого проводилися з дозволу старости і в його присутності. Порядок виборів та судочинства визначав власник міста (з 1772 до 1788 р. – Еварист Анджей граф Куропатницький, каштелян буський і белзький, кавалер орденів Білого Орла і св. Станіслава, академік краківський і замойський; з 1789 р. – Мишко Рафал граф Холоневський, дідич і кавалер ордену св. Станіслава).

Представників українського населення в міському управлінні майже не було. На керівні посади обирали переважно поляків та євреїв, а деколи – німців і австрійців. В 1773 р. війтом Коломиї був Коречновський, а бурмистром – В. Піскозуб.

У 1787 р. Коломия разом з прилеглими селами перейшла у власність Австрійської держави. У нових політико-адміністративних умовах уряд Австрії, для якого економічна доцільність східних провінцій була одним з першочергових державних завдань, розпочав упорядкування старих і будівництво нових шосейних шляхів та прокладання поштового зв'язку. Для цього в 1790–1815 рр. збудували дорогу з твердим покриттям від Стрия до Станиславова, Коломиї, Кут, Снятина, Чернівців. За австрійських часів економічне життя Коломиї стало впорядкованішим.

Це, сказати б, «дорожня карта» перших років австрійського врядування у Галичині й зокрема у нашому місті.

Набагато цікавішими є сюжети, пов'язані з життям Коломиї наприкінці XVIII ст. Адже відомо, що нова, австрійська, влада наштовхнулася у Коломиї на вже поруйновані залишки замку, окремі оборонні вали, невідповідні вулиці середмістя з дерев'яними будинками, великою незабудованою площею з ратушею посередині. Серед містян переважало ремісниче населення. Свідчення цьому – назви деяких коломиїських вулиць напередодні приходу австрійців: Гарбарська, Цегельняна, Фірманська, Боднарська, Фарбярська, Кравецька, Млинська, Ткацька, Мулярська, Шклярська, Рибачька, Шевська, Пекарська, Різняна, Столярська. В подальшому, у місті наприкінці XVIII ст. – 1840-х рр., згідно з припущеннями коломиєзнавців, могло бути приблизно 74 вулиці.

Хоча зауважу, що перші картографічні зйомки Коломиї, що їх здійснили австрійські картографи у 1779–1783 рр., прямо відкидають цю гіпотезу, натомість відкриваючи відомості про тогочасні коломиїські храми (в р-ні сучасних вулиць Криничної, Й. Сліпого, Карпатської чипологового будинку), середмістя (в межах сучасних вулиць Т. Шевченка, І. Мухи, С. Височана, Пекарської, Переяславської, пл. Відродження), а також потік (верхня межа

якого починалася в р-ні середини сучасного просп. В. Чорновола; униз він перетинав сучасну пл. Т. Шевченка, вул. М. Грушевського, а далі до нижньої межі – р-ну вулиць М. Верещинського і Гетьманської), для подолання якого тут були кілька мостів (в р-ні сучасних вулиць В. Стуса, Л. Вайгеля, М. Залізняка).

Так чи сяк, у Коломиї на 1786 р., згідно зі згаданими у попередньому матеріалі «переписами душ», тут нарахували 647 будинків, а населення міста становило 3 тисячі осіб – ймовірно, виключно християн – римо- і греко-католиків (чи бралось тоді до уваги юдеї, досі історики не встановили). Додамо ще сюди й євреїв-коломийців – у 1765 р. в Коломиї було 1072 євреїв. Тож населення Коломиї останніх трьох десятиліть XVIII ст. могло становити приблизно 4 тисячі осіб.

Тогочасна Коломия не мала свого «привабливого» обличчя. Адже, як свідчать тогочасні офіційні державно-бюрократичні довідники, так звані «схематизми», що їх почали регулярно оприлюднювати австрійські чиновники, Коломия кінця XVIII ст. могла б «похвалитися» лише складом тютюну, присутністю у місті службовців «Яблунівської соляної інтендатури», а також кількома вчителями. Для ілюстрації цього, я навмисне використаю дані *схематизмів* 1792, 1796 і 1799 років (інформація про

інші роки кінця XVIII ст. вже доступна для дослідників, хоча й повторює відомості).

Відомо, що слово «куріння» утвердилося у вжитку лише упродовж XVII ст., хоча лише у XVIII ст. тютюн стає свідченням міської культури. Коли куріння стало звичкою для коломийців, сьогодні, мабуть, точно не скаже ніхто. Фактом залишається те, що 1792 р. австрійські чиновники зафіксували наявність у Коломиї складу тютюну. Його управителем був якийсь Йоганн Унгель. Його помічниками були вахмістр Максиміліян Шмідт, писарем – людина з «пишною» титулатурою – Бонавентура *де Абданк* Бялобжеський, помічником вахмістра – Георг Рапп. 1796-го перелік службовців цього тютюнового складу не надто змінився: управитель, писар і помічник вахмістра були ті ж самі, а от вахмістром вже був Йоганн Росс. Через три роки, 1799-го, все змінилося: управителем складу став Йоганн Рош, вахмістром – Бонавентура *де Абданк* Бялобжеський, писарем – Йоганн Георг Бланк. Як бачимо переважають тут германізовані чи польські прізвища, що, інколи, свідчать про збіднілу польську шляхту, а в цілому – присутність у Коломиї на «керівних» посадах німців і австрійців, або германізованих чехів. Мабуть, склад тютюну в нашому місті був свідченням, по-перше, такої собі монополії держави на куріння, а, по-друге, що у Коломиї (як і в інших європейських містах того

часу) був такий собі замкнений процес – нарізання тютюнового листа, набивання люльки і, звісно, куріння (а найперше – купування тютюну). Згадаю ще й те, що продавцями тютюну в тодішній Коломії були єврейські торговці, котрі уособлювалися Авраамом і Шломо Крігсгаберами, Моше Левом, Моше Гоніком, Йосифом Шренком і Фейвлем Гершлем.

Про те, що сіль була складовою, хоча й опосередкованою, частиною історії Коломії відомо вже багато. Адже, згідно з імператорськими патентами від 1773, 1778 і 1786 рр., спрямованими на одержавлення солі, соляні копальні перейшли з приватної власності в державну. Відтак на початку австрійського врядування, як і в наступні роки, в нашому місті розмістилося представництво «Яблунівської соляної інтендатури». Вперше про нього згадує шематизм 1796 р.: інтендант – Йоганн Гоффманн, маркшейдер – Франц Міттіс, канцелярист – Леонард Фішер. Через три роки персональний склад змінився: посада інтенданта була вакантною, були 2 маркшейдери – перший – Франц Міттіс і другий – Емануель Рудольф, а також канцелярист – Йоганн Кульчицький. Імовірно, що службовцями тут були переважно німці або австрійці, а от українцем міг бути канцелярист (хоча, знову ж таки, ним міг бути збіднілий польський шляхтич). Не переконаний, що така «соляна» установа була свідченням того,

що міська кулінарна культура воліла солі як консервант чи приправу. Йшлося про наведення елементарного порядку в царині одержавлення цього промислу, адже видобувати сіль продовжували в околицях якщо не Коломиї, то кількох перших населених пунктів коломийської Гуцульщини, а тому нова влада мусила встановити свій контроль і облік цього стратегічного товару.

Своєрідним «вписуванням» Коломиї у загальноімперський обшир було й те, що у нашому місті з 1799 р. зафіксована була так звана «Штемпельна установа». Її єдиним працівником був штемпельмейстер Антон Шаубе. Йшлося, фактично, про початки коломийської поштової служби.

Ну і, звісно, як без вчителя, яким «*школа стоїть*», як казав наш класик? І тут є чимало питань. Найдавнішими освітніми закладами Коломиї, де навчали грамоти та книжкової мудрості, були парохіяльні школи при католицьких та православних церквах і монастирях, а пізніше – церковні братства. Завдяки цьому коломийці мали змогу отримувати елементарні поняття грамоти і долучитися до здобутків європейської цивілізації – граматики, риторики, діалектики, арифметики, астрономії, геометрії та музики. Однак середня і вища освіта залишилася для багатьох наших предків цілковитою *terra incognita*. Знаємо лише, що коломиець Іван Григорович (який є першим офіційним «коломий-

ським» студентом в університетах Європи) згадується в списках Яґейллонського університету у Кракові у 1424 році. До того ж, у XVI–XVIII ст. у Коломиї, як і в усій Галичині, більшість населення була неписьменна.

Перша офіційна згадка про існування в Коломиї школи, як стверджує мій сучасник **Володимир Бойцан**, належить до 1778 р., коли тут заснували початкову німецько-єврейську школу. Той же історик додає, що лишень через дев'ять років – у 1787 р. існували школи при костелі та синагозі, а німецьку тривіальну школу зав'язали аж 1790 р. Натомість упродовж 1792–1799 рр. в Коломиї при «міській школі» вчителями були Йоганн Заславський (1792) і Георг Гайніш (1796, 1799). В «німецько-єврейській» школі вчителями були якийсь пан Дорнбах (1792, 1796) і Й. Ферлес (1799). Саме з цього часу – австрійського врядування Коломиєю – початкова і середня освіта стає важливим чинником міського життя. Адже ще у 1910-х кількість так званих «анальфабетів», тобто неписьменних, у Коломиї становила 26,3% (для порівняння – у Галичині й на Буковині серед 11-20 річної молоді зафіксували 14,3% неписьменних поляків і 39% українців).

Тож підсумком перших десятиліть управління Коломиєю австрійською владою стала така собі різностороння квадриґа – тютюн, сіль, штемпель і школа. Про міське самоврядування ще не йшлося.

Пояснення термінів:

Абданк (з нім. досл. «(ми) вдячні тобі») – родовий герб кількох польських, литовсько-білоруських чи українських шляхетських родів.

Вахмістр – тут службовець мір і ваг.

Інтендант – тут управитель, керівник.

Маркшейдер – гірничий інженер; тут, вочевидь, керівник видобутку в копальні.

Шематизм – список осіб та установ, довідник.

Штемпель – пристрій, що використовується поштою для отримання ручним чи механічним способом штемпельних відбитків, котрі використовують для гасіння знаків поштової оплати, а також контролю за маршрутом, інколи – контролю за перебуванням у подорожі.

Рекомендоване читання:

Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien. Lemberg, 1792. S. 111, 143, 146.

Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien. Lemberg, 1796. S. 75, 119, 131, 182, 189.

Schematismus für das Königreich Ostgalizien. Lemberg, 1799. S. 80, 138, 148, 204, 214.

Іван Монолатій. *Цісарська Коломия. 1772–1918.* Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. С. 15–16, 23–28.

Іван Монолатій. *Коломиєзнавство. Нариси з історії Коломиї.* Вид. друге. Коломия: Вік, 2016. С. 123–125, 129–130.

КОЛОМНЯ = ТОРГОВИЦЯ: ВІД ЗАХЕР-МАЗОХА ДО ІВАНІЧУКА

Трактування Коломиї як Торговиці не позбавлене сенсу, адже ще у XVIII ст. очевидець писав, що тут можна було побачити *«таку силу торговельного люду з різних сторін і країв»*, а самі коломийські ярмарки назвав *«вавилонським скопищем торгівців з цілого світу»*.

Як стверджує мій сучасник Микола Савчук, з 1776 р. і, ймовірно, аж до Першої світової війни (1914 р.) в Коломиї ярмарки відбувалися 12 разів на рік: на святих молодців; на Григорія Богослова; на Полікарпа Мученика; у день перед Стрітінням; за три дні до Благовіщення; на святого Василя Мученика; в Провідний понеділок, на святого Єремії; третього дня перед Вознесінням, на святої Теодозії Мучениці; день перед святом Петра, на святого Давида; день перед Успенням святої Анни, на святих

Романа й Давида; на свято Пресвятої Богородиці; день перед святом Івана Євангелиста, на святої Євфросинії Преподобної; за три дні до святого Дмитрія; на свято Якова Апостола; за свято Варвари Мучениці.

Колоритний опис коломийських торгів залишив всесвітньовідомий австрійський письменник Леопольд фон Захер-Мазох (1836–1895), запровадивши в красному письменстві розуміння «Дон Жуана з Коломиї», а ще й ярмарку в Коломиї як «невеличкого образу Галичини», місця, де «Схід і Захід простягають один одному руки»: *«Якщо ко- мусь захочеться створити невеличкий образ Галичини, то нехай поїде на ярмарок до Коломиї. Там він опинить- ся на форумі давньої римської колонії. Серед штовхани- ни гендлярів, які пропонують, купують, сновигають туди й сюди, він побачить, як перед ним пропливає в розмаїтих обличчях дивовижна країна. Йому здавати- меться, що він то на багдадському базарі, то на церков- ній площі якогось села у Шварцвальді. Як і там, ударять по руках смаглявий вірменин з довгим чубуком та біля- вий шваб з короткою файкою в кутику уст, відчуття подібності проймає його, і він бачить, як Схід і Захід простягають один одному руки»* (переклад І. Гераси- ма). Цей знаменитий опис коломийського ринку з «Жіночих образків з Галичини» навечно уславив наше місто в німецькомовній літературі!

Трохи згодом невідомий автор у 1860-х так свід- чив про наше місто: *«Коломия має до 18 000 мешканців*

[...] Положення Коломиї таке є добре, що вона може стати найбільшим містом Галичини; може знову бути зосередженням гандлю російського, молдавського, турецького, з Азії, Індії, Китаю, Угорщини, Німеччини, Італії, Бельгії, Франції і Англії» (переклад М. Савчука і Й. Ріпецького). Складається враження, що оцей незнаний краєзнавець перелічив усі знані на той час країни, аби лише підкреслити те значення Коломиї та її потенціал, який вона б мала з торгівлі з ними.

Зауважмо: з початком ХІХ ст., а особливо з другої його половини, більшого значення набуває внутрішня і зовнішня торгівля. За таких умов Коломия знову набуває статусу торговельного центру. Як повідомляли тогочасні джерела, експортно-імпортна торгівля перебувала виключно у руках місцевих єврейських купців та лихварів. Поширеною стає практика експорту збіжжя та горілки в Городенківський, Чортківський, Заліщицький, Снятинський і частину Станіславського повітів; м'яса – до Відня; яєць – до Пруссії; перцю – до Львова. Натомість до Коломиї, на потреби міста і повіту, імпортували з Одеси різноманітні «колоніальні» товари, а також сушену рибу.

Торгівля деревом і будівельними матеріалами (ґонтами, латами) дозволяла забезпечити потреби міста і повіту, а також іноземних замовників. Так лишень у лютому 1844 р. коломийський купець Й. Геккер переправив Дністром до Одеси 826

дерев'яних коліс, 465 готових дерев'яних будинків, що були виготовлені у Коломиї за спеціально заготовленими болгарськими ескізами. Туди ж направили карпатського дерева на 52 судна, 3984 ц. вовни, 9450 штук мила, 3865 бочок фарби, 948 бочок поташу, 1100 ц. паперу, 2500 ц. солі, 10 парових машин. У другій половині ХІХ ст. наше місто стало важливим центром експорту харчових товарів. Так з Коломиї вивозили муку у Чернівці, Сучаву, Ясси; шкло і сірку – у Чернівці і Сучаву; пшеницю – до Єзуполя; жито – в Краків та Прагу; квасолу, боби, горох – у Краків, Відень, Гамбург й Берлін. Лишень за червень – грудень 1876 р. з Коломиї транспортували залізницею збіжжя, муки, насіння, овочів, м'яса, яець, худоби, шкір, меду, вина та глиняного посуду на мільйони фунтів та золотих ринських.

Про коломиїський ринок як осереддя торговельних операцій свідчив й **Альфред Маріл**, онук коломиїського бурмистра Йосифа Функенштайна (1889 р.) у споминах про своє дитинство початку ХХ ст.: *«По базарних днях з'являлося багато коней, на яких селяни, українські гуцули, привозили свої товари на ринок. Їх народні костюми були дуже барвистими і яскравими, як і фрукти, вироби, глиняний посуд та інший товар ручної роботи, що вони виставляли на продаж. [...] Особливо популярними були соняшники та їх насіння. Тут завжди спостерігалось особливе пожвавлення. Я пам'ятаю багато бійок між жінками. [...] Пригадую цю яскраву картину: люди, тварини, овочі, глиня-*

ний посуд та ручні вироби – все як з полотна хорошого маляра...».

Торговиця, ярмарок чи базар – неодмінні епітети нашого міста і у ХХ-му сторіччі. Найперше український письменник **Денис Лукіянович** (1873–1965) так писав про Коломию: «Коломия завжди мала вигляд величезного села, в якому парашутисти скинули містові базар», або: «До світової війни (Першої світової війни. – І. М.) [...] в Коломії весь базар був у руках доволитишніх сільських жінок. [...] були вкривані жіноцтвом у біленьких сорочках, іще біліших рушниках на головах, [...] гомоніли щебетом українського жіноцтва, розговорна мова [...] була тільки українська».

Своєрідним ключем прочитання біографії Коломиї ХХ сторіччя – життя її міських спільнот в умовах польської, советської і нацистської окупацій, – є пам'ять українського письменника **Романа Іваничука** (1929–2016) про місто як Торговицю – її окрему частину: «На Торговиці було легко заблудитися, що, на мій сором чи то на щастя, трапилося й зі мною: я загубився в міському тлумі й довго не міг вибратися із заплутаної мережі провулків – так я проблукав моєю Торговицею крізь довгі роки, які вкарбували у мою пам'ять чи не всі події, що відбувалися у благословенному Місті, котре з волі історії стало столицею Покуття».

Для знаного письменника епіцентром контактів і співпраці, метафоричної зустрічі покутського міста і гуцульських сіл, став сучасний коломий-

ський ринок-торговиця: «на обгородженій дощаним парканом площі, заставленій ятками й крамничками, запрудженій сільськими возами, галасує багатолюдний ринок, де безладно метушиться заклопотаний тлум. Зануривши в опалки морди, форкають й іржуть тут коні, й гуцули біля парканів, завішаних килимами й ліжниками, мовчазно пропонують свій товар; ключівські господині в чистеньких намітках ласкаво припрошують покупців до збанків з гусянкою й пряним молоком; полонинські ватаги розкривають бербениці й тицяють перехожим дерев'яні ложки, щоби покуштували бриндзу; найбідніші продавиці розстеляють на землі зношену вберю, запевняючи, що вона лише раз торкана; ковалі дзеленькають в'язками кінських підков, римарі хвалять кінську збрую, а міщанки тарабаняють ложками в мідний посуд, ніби у дзвони... І все тут для покупця знайдеться: від чайників, мисок, мідних мидниць, порцелянових філіжанок й невідомо звідки привезених самоварів – до шевських кілків, амбарних колодок та плугів, від космацьких вишиванок до буковинських байбараків з волічковими байорками й кутасами, від дерев'яної точки до старого мотоцикла. Тут оглухнеш від гамору й глузливого сміху перекупок, котрі заблуканого чужинця, який допитується, як пройти до ратуші, справляють кожна в інший бік, – й він довго блукатиме поміж ятками, аж поки не побачить, що до ратуші рукою подати, але це станеться тоді, коли йому вдасться знайти в паркані проломину й він знову опиниться в ошатному кварталі, який через ярмарковий содом весь називається Торговицею».

Однак, порівнюючи художні описи коломиїської торговиці кінця ХХ ст. з тими, котрі були перед очами їх відвідувачів в ХVІІІ і ХІХ століттях, бачимо кардинальну зміну в їх текстуалізації, загострення топосу міста – перетворення міста вільних торговців, етнічних бізнесменів, котрі контактують з цілим світом і мають бізнес-партнерів на місто-торговицю гуцульськими виробами і товарами для містян і туристів. Давався взнаки травматичний досвід коломиїської історії ХХ ст., маргіналізація і рустикалізація міського простору, люмпенізація міських страт, радикальне перетворення їх на дві-три загерметизовані етнічні спільноти, а в кінці – на одну, ефемерну, моноетнічну групу. Це, як розповідав один з героїв роману Р. Іваничука «Торговиця», стало наслідком того, що *«часто забувають торгівці властиву назву нашого Міста – називають його Торговицею і правду мають, бо хто нами не торгував і ще й нині торгують чужинці, як своїм крамом...»*.

Тож, як бачимо, у багатьох сюжетах Коломия, починаючи з кінця ХVІІІ ст., й далі є символічним містом-Торговицею. Щоправда інтенсивна реалізація ідеї «культуризації» слов'янських народів імперії Габсбургів, стратегічні військові й політичні плани щодо майбутньої Коломиї, змушували на початку ХІХ ст. почати важку і почасти невдячну справу вдосконалення або й перебудови її, до того

часу, аграрного ландшафту в більш-менш «міський». Його органічним чинником мали стати нові, неслов'янські, прибульці з середньоевропейських просторів.

Рекомендоване читання:

Роман Іваничук. *Торговиця: роман*. К.: Ярославів Вал, 2012.

Іван Монолатій. *Цісарська Коломия. 1772–1918*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. С. 55–58, 196, 198.

Хрестоматія з історії Коломиї; упор. І. Монолатій. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2016. С. 63–64, 65–66, 81–84, 450–451.

Дослідник історії рідного міста
та її популяризатор

ІВАН МОНОЛАТІЙ

народився 20 грудня 1976 р. в м. Коломиї.

Навчався у коломийській середній школі № 1 ім. Василя Стефаника (1984–1991), закінчив Коломийську гімназію імені Михайла Грушевського (1994). Навчався на історичному факультеті Прикарпатського університету імені Василя Стефаника (1994–1999), який закінчив з відзнакою; філософському факультеті Українського Вільного Університету в Мюнхені (1997–2001), здобувши наукові ступені магістра і доктора філософії (1998, 2001).

У 1993–1994, 1997–2001 рр. працював у музеї історії міста Коломиї, з 2002 р. працює в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника.

Кандидат історичних наук (2002), доктор політичних наук (2011), професор (2012).

2012 р. його обрали академіком Академії наук вищої школи України, а 2017 р. дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка.

За наукові досягнення нагороджений відзнакою Президента України – Хрест Івана Мазепи (2018), медалями «За заслуги перед Коломийщиною» (2017) і «За заслуги» Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника (2016), відзнаками Івано-Франківської ОДА та Івано-Франківської обласної ради «Відомий науковець року» (2013) і «Молодий вчений року» (2004), відзнакою Коломийського міського голови (2015).

І. Монолатій – лауреат обласної краєзнавчої премії ім. Володимира Полека (2011).

1996-го запропонував термін «коломиєзнавство», а 2016 р. сесія Коломийської міської ради своїм рішенням присвоїла йому звання «Почесний громадянин Коломиї».

Упорядкував «Хрестоматію з історії Коломиї» (2016), опублікував окремі книжки з історії рідного міста, найпопулярнішими з яких стали «Коломиєзнавство» (1996, 2016), «Цісарська Коломия. Драма на три дії з життя другого міста Галичини гасбурзької доби» (2010), «Місто без властивостей. Коломийська fuga Великої війни» (2014), «Вічний жид з Коломиї. “Українець” Мойсеєвого визнання Яків Саулович Оренштайн» (2015), «Місто двох республік і диктатури. Коломийські сцени Української революції» (2018).

2018-го І. Монолатій започаткував щорічну премію для відзначення учнів Коломийської гімназії

ім. Михайла Грушевського у двох номінаціях – за особливі успіхи у вивченні історії України та особливі успіхи у вивченні української мови і літератури, яку вручають в травні.

Михайло Арсак

Видавництво «Лілея-НВ»
А/С 250,
м. Івано-Франківськ, 76018
e-mail: lileyanv@gmail.com
Свідоцтво ІФ №8 від 28.12.2000 р.

